

Hukuk Fakültesi Dergisi
Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt / Volume 30 Ocak / January 2026 Sayı / No. 1

**ANAYASACILIK-DEMOKRASİ GERİLİMİNİN POLANYİ’NİN
PİYASA-TOPLUM İKİLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN OKUNMASI**

THE ASSESSMENT OF TENSION BETWEEN CONSTITUTIONALISM
AND DEMOCRACY FROM THE PERSPECTIVE OF POLANYI’S
MARKET-SOCIETY DICHOTOMY

Murat ERDOĞAN*

ÖZET

Anayasacılık ile demokrasi arasında bir çelişki, bir gerilim olduğu, bu iki terimin “oksimoron” olduğu anayasa hukuku literatüründe, anayasacılık teriminin önem kazanmaya başladığı İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana varsayılmaktadır. Bu çerçevede anayasacılığın demokrasi üzerinde bir tahdit olarak algılanması ise gelenekseldir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu gerilimin anayasacılığın on dokuzuncu yüzyıldan bu yana geçirdiği dönüşümde saklı olduğunu göstermek ve bu iki terimin oksimoron niteliklerinin analizini yapmaktır. Çalışmanın temel tezi, modern anayasacılığın, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren piyasa sisteminin tesisi ve sürdürülmesinde merkezi bir rol üstlendiğidir. Karl Polanyi’ye göre modern piyasa, kendiliğinden oluşmamış, aksine devlet müdahalesiyle hukuki ve kurumsal olarak inşa edilmiştir. Bu müdahale, emek, toprak ve paranın metalaştırılmasını ve bu üç temel unsurun piyasaya dahil edilmesini sağlamıştır. Polanyi, bu süreci “ikili devrim” olarak tanımlar: Piyasa sistemi toplumu dönüştürürken, toplum

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı/ANKARA, E-Posta: murat.erdogan@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2825-7348, DOI: 10.34246/ahbvuhfd.1793009.

- **Atıf Şekli/Cite As:** Erdoğan, Murat, “Anayasacılık-Demokrasi Geriliminin Polanyi’nin Piyasa-Toplum İkiliği Perspektifinden Okunması”, HBV-HFD, 2026, C. 30, S. 1, s. 557-611.
- **İntihal/Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir./This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

da bu yıkıma karşı kendini korumaya çalışır. Bu bağlamda, anayasacılık da dönüşmüştür. On dokuzuncu yüzyılda mülkiyet haklarını mutlak monarklara karşı koruyan anayasacılık, giderek sanayi burjuvazisinin çıkarlarını güvence altına alan bir araç haline gelmiştir. Toplumsal eşitlik talepleriyle anayasal sınırlandırmalar arasında gerilim oluşmuş, demokrasi ile anayasacılık çelişen yönleri savrulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Anayasacılık-demokrasi gerilimi, Polanyi, İkili devinim, Altın standardı, Neoliberalizm.*

ABSTRACT

Since the Second World War, when the term constitutionalism began to gain importance in constitutional law literature, it has been assumed that there is a contradiction or temperamental relationship between constitutionalism and democracy, and that these two terms are oxymoronic. On this account, constitutionalism is traditionally perceived as a restriction on democracy. The aim of this study is to demonstrate that the aforementioned tension lies within the transformation that constitutionalism has undergone since the nineteenth century and to analyse the oxymoronic nature of these two terms.

The main thesis of this study is that modern constitutionalism, especially since the nineteenth century, has played a central role in the establishment and maintenance of the market system. According to Karl Polanyi, the modern market did not emerge spontaneously but was legally and institutionally constructed through state intervention. This intervention ensured the commodification of labour, land, and money and their inclusion in the market. Polanyi describes this process as a 'double movement': while the market system transforms society, society also tries to protect itself from this destruction. In this context, constitutionalism has also transformed. Constitutionalism, which in the nineteenth century protected property rights against absolute monarchs, gradually became a tool for securing the interests of the industrial bourgeoisie. Tensions arose between demands for social equality and constitutional constraints, and democracy and constitutionalism drifted in conflicting directions.

Keywords: *Constitutionalism-democracy tension, Polanyi, Double movement, Gold standard, Neoliberalism.*

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the tension between constitutionalism and democracy

through the lens of Karl Polanyi's market–society dichotomy, situating constitutionalism as both a political and economic construct. The central thesis is that modern constitutionalism, particularly since the nineteenth century, has played a pivotal role in establishing and maintaining the market system. Drawing on Polanyi's political economy framework, the article argues that constitutional arrangements historically intended to restrain monarchical power gradually evolved into mechanisms for safeguarding the interests of industrial capital, often at odds with democratic demands for social equality.

According to Polanyi, the modern market did not arise spontaneously but was constructed through deliberate state intervention. This involved the commodification of labour, land, and money—"fictitious commodities"—and their integration into self-regulating markets. Polanyi describes this dynamic as a "double movement": the market transforms and disembeds social relations from their traditional contexts, while society mobilises to protect itself against market-induced dislocation. In this context, constitutionalism itself has been transformed. While in the early modern period it served to protect property rights against arbitrary royal authority, by the nineteenth century it increasingly functioned to shield capitalist property from democratic redistributive pressures. The legal protection of property thus shifted from a defensive mechanism against rulers to a restrictive force against the masses.

The paper situates this transformation within the international economic order of the nineteenth century, particularly the gold standard. The gold standard exemplified the market's structural indifference to human costs: it required rigid monetary discipline, leading to cycles of inflation, deflation, unemployment, and social unrest. While such mechanisms aimed to preserve market stability, they undermined political stability by exacerbating inequality. The collapse of the gold standard in the interwar period, culminating in the Great Depression, revealed the incompatibility between unyielding market orthodoxy and democratic demands for welfare and stability.

Building on this historical trajectory, the study analyses the shift from classical liberalism to "authoritarian liberalism," a concept coined by Hermann Heller in the context of Weimar Germany. Authoritarian liberalism rejects economic interventionism but endorses strong legal frameworks to ensure market functioning, even at the expense of democratic processes. The Weimar case illustrates how constitutional mechanisms could be mobilised to bypass parliamentary deliberation, empowering executive authority to implement austerity and deflationary measures in line with international

market imperatives. This paved the way for Carl Schmitt's theory of the "qualitative total state," which envisaged a strong, homogenous polity under centralized authority, with economic autonomy safeguarded against democratic interference.

The article traces the intellectual consolidation of these ideas through the 1938 Walter Lippmann Colloquium and the 1947 founding of the Mont Pelerin Society. These forums articulated the neoliberal vision: a market order constitutionally entrenched and insulated from political majorities, where the state's role is to guarantee competitive conditions rather than to pursue redistributive goals. The neoliberal "ten commandments," drafted at Mont Pelerin, explicitly prioritised constitutional constraints on government over democratic flexibility, even accepting imperfect constitutions if they better protected market autonomy.

From the 1970s onward, the welfare state crisis intensified neoliberal ascendancy. Economic policies aimed at deregulation, privatization, and fiscal discipline were increasingly constitutionalised, making them resistant to electoral change. Constitutionalism in this period functioned less as a limitation on arbitrary power in the classical sense and more as a safeguard for market-oriented governance. This shift entrenched the structural tension with democracy: while democratic politics seeks to reflect popular will and address inequality, market constitutionalism constrains these aims within a rigid legal-economic framework.

Methodologically, the study adopts a historical-institutional approach, combining legal analysis with political economy. It examines key historical episodes—such as the rise and collapse of the gold standard, the constitutional crises of Weimar Germany, and the intellectual origins of neoliberalism—to demonstrate the interplay between economic structures and constitutional forms. By applying Polanyi's market-society framework, the paper highlights the socio-economic roots of constitutional limits on democracy, challenging purely normative or doctrinal readings of constitutionalism.

The main finding is that constitutionalism's evolution cannot be understood solely as a political or legal phenomenon; it is deeply intertwined with the institutionalisation of market economies. Modern constitutionalism, far from being a neutral framework for governance, often operates as a market-preserving device. This market constitutionalism tends to prioritise economic stability over democratic responsiveness, embedding policies in legal

structures that are deliberately insulated from majority rule. Consequently, the “constitutionalism–democracy tension” is not merely a theoretical paradox but a structural feature of contemporary governance.

The paper concludes that understanding constitutionalism through Polanyi’s perspective reveals the extent to which economic imperatives shape constitutional design. It also underscores the risk that insulating economic governance from democratic deliberation may erode the very legitimacy constitutionalism seeks to uphold. By framing constitutionalism as part of the double movement—aligned more with market protection than with social self-protection—the study invites a reconsideration of how constitutions might be reoriented to reconcile economic order with democratic legitimacy.

The call for a Polanyian reading of constitutional law today is increasingly being articulated, and the importance of Polanyi’s theory of the double movement is also becoming apparent. This movement takes shape between the market’s disruption of society’s fabric through state intervention and society’s response. Essentially, the point we have reached is that this social counter-movement constitutes a foundation for the legal establishment of constituent power. Thus, society’s counter-movement has emerged as a legal phenomenon with the potential to shape constitutionalism by gaining a normative basis. What constitutional law doctrine must do is to discuss this phenomenon more frequently and take further steps in examining the evolving material essence of constitutionalism and the social movements that shape this material essence on a normative basis.

GİRİŞ

Bu çalışma, anayasacılık-demokrasi gerilimini piyasa-toplum ilişkisi bağlamında politik ve ekonomik bir kurgu olarak değerlendirmekte; anayasanın demokrasiyle olan bağına Polanyi’nin politik iktisat kuramı ekseninde tartışmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın temel tezi, modern anayasacılığın, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren piyasa sisteminin tesisi ve sürdürülmesinde merkezi bir rol üstlendiğidir. Karl Polanyi’ye göre modern piyasa, kendiliğinden oluşmamış, aksine devlet müdahalesiyle hukuki ve kurumsal olarak inşa edilmiştir. Bu müdahale, emek, toprak ve paranın metalaştırılmasını ve bu üç temel unsurun piyasaya dahil edilmesini sağlamıştır. Polanyi, bu süreci “ikili devinim”

olarak tanımlar¹: Piyasa sistemi toplumu dönüştürürken, toplum da bu yıkıma karşı kendini korumaya çalışır. Bu bağlamda, anayasacılık da dönüşmüştür. On dokuzuncu yüzyılda mülkiyet haklarını mutlak monarklara karşı koruyan anayasacılık, giderek sanayi burjuvazisinin çıkarlarını güvence altına alan bir araç haline gelmiştir. Toplumsal eşitlik talepleriyle anayasal sınırlandırmalar arasında gerilim oluşmuş, demokrasi ile anayasacılık çelişen yönleri savrulmuştur.

Çalışmada, özellikle altın standardı ve uluslararası piyasa düzeni örnekleriyle, ekonomik yapının toplumsal ve siyasal yapıyı nasıl şekillendirdiği gösterilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın küresel piyasa sistemi ve buna bağlı altın standardı, toplumlara ağır sosyal yükler yüklemiş, devletlerin bu sisteme bağlı kalmaları siyasî krizleri beraberinde getirmiştir. 1929 Büyük Buhranı, bu sistemin çöktüğünü ve demokratik taleplerle piyasaya körü körüne bağlılığın bağdaşmaz olduğunu gözler önüne sermiştir.

Buradan hareketle, çalışmanın ikinci kısmında klasik liberalizmin yerini “otoriter liberalizm”e bıraktığı savunulmaktadır. Bu kavram, devletin ekonomik alana doğrudan müdahalesini reddederken, piyasanın işleyişini garanti altına almak için hukuki düzenlemelerle devleti aktif kılar. Anayasacılık da bu düzlemde yeniden konumlanır: Demokratik süreçleri sınırlayan, piyasa dostu bir anayasal çerçeve ortaya çıkar. Bu dönüşüm, Almanya’daki Weimar Cumhuriyeti ve Carl Schmitt’in “nitelikli total devlet” kuramıyla örneklenmektedir. Schmitt, yasama devletinin yetersizliğine karşı, idare devleti adını verdiği bir devlet düzenini savunur; bu, daha sonra otoriter liberalizmin temelini oluşturur.

1938’deki Walter Lippmann Kolokiyumu ve 1947’deki Mont Pelerin Cemiyeti toplantıları, neoliberalizmin entelektüel temellerini atar. Bu toplantılarda, piyasa sisteminin etkinliği için güçlü, anayasal olarak sınırlandırılmış bir devletin gerekliliği vurgulanmıştır. Devlet, burada piyasayı düzenlemez; piyasanın serbest işleyişini güvence altına alır. Böylece neoliberalizm, anayasacılığı demokrasiye karşı konumlandıran otoriter bir karakter kazanır.

1970’lerden itibaren refah devleti anlayışının krizine karşı neoliberal

¹ Polanyi’nin ortaya attığı kavramın İngilizce orijinali “double movement”tır. Bu kavramın Türkçe hukuk yazınında “çift yönlü hareket” ismiyle de karşılandığını görmek mümkündür. Yılmaz, Çift Yönlü Hareket Kuramı. Bununla birlikte “ikili devinim” sözcüğünün, söz konusu hareketin toplum ile piyasa arasındaki dinamiği daha iyi yansıttacağı ve çağrıştıracığı düşünüldükçe iktisadi düşünceler tarihi yazınında kullanılan bu sözcüğün çalışmada benimsenmesi yoluna gidilmiştir. İkili devinim sözcüğünün kullanımı için bkz. Özel, s. 250 vd.

politikalar öne çıkmış, anayasal normlar bu politikaların uygulanmasını güvence altına alan bir araç haline gelmiştir. Anayasacılık, bu süreçte iktidarın sınırlandırılmasından çok, piyasa düzeninin korunmasına odaklanmıştır. Bu bağlamda çalışma, anayasacılığı hukuk, siyaset ve ekonomi üçgeninde yeniden anlamlandırmakta, piyasa sisteminin anayasal düzeni şekillendirdiğini; bu sürecin demokrasiyle çoğu zaman çeliştiğini ileri sürmektedir.

I. ANAYASACILIK – DEMOKRASİ ARASINDA VARSAYILAN GERİLİM VE VE POLANYİ’NİN PİYASA-TOPLUM DİKOTOMİSİ

Anayasacılık ile demokrasi arasında bir çelişki, bir gerilim olduğu, bu iki terimin “oksimoron” oldukları anayasa hukuku literatüründe uzun zamandır ifade edilegelmektedir². Anayasa hukukçuları, varsayılan söz konusu gerilimi çeşitli yönleriyle incelemişlerdir. Varılan sonuç ise anayasacılık ile demokrasi arasında zaman zaman çelişki olsa da bunların birbirini tamamlayan iki terim olduğudur³. Kapsamı sınırlı olan bu çalışmada, anayasacılık ile demokrasi arasındaki ilişkiyi her boyutuyla ele alıp kavramaya imkân yoktur. Bununla birlikte birbirini takip eden bu iki ardışık paradigma, anayasacılık ile demokrasi arasındaki gerilimin çeşitli kaynaklarına daha derinlikli bakmayı gerektirir. Bu çalışmada kullanılacak öncelikli yöntem de anayasacılık ile demokrasi arasındaki gerilimi, Polanyi’nin piyasa-toplum ikiliği üzerinden okumak olacaktır. Böylece anayasacılık ile demokrasi arasında varsayılan gerilimin temel sosyo-ekonomik sebeplerini daha iyi kavramak konusunda bir başlangıç adımı atılarak doktrine katkı sunulması hedeflenmektedir.

A. Anayasacılık ile Demokrasi Arasındaki İlişkiye Kısa Bir Bakış

Anayasacılık ile demokrasi arasında bir gerilim olduğu, en geç, anayasacılık teriminin önem kazanmaya başladığı İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana varsayılmaktadır. Bir görüş, anayasacılık ile demokrasi arasında varsayılan bu gerilimin klasik demokrasi anlayışının sayısal üstünlüğe önem veren öncüllerinden kaynaklandığını, fakat anayasacılığın demokrasiye “sınırlı iktidar aşısı”nı vurduğunu ve bu aşının tuttuğunu belirtmektedir⁴. Bir başka görüş, anayasacılığın temelinde iki zıt gerekliliğin olduğunu, birincisinin sınırlı iktidar, ikincisinin ise iktidarın halkın rızasından kaynaklanması olarak vücut bulduğunu, bunun da anayasacılığın kendi içerisinde bir paradoksa sebep ol-

² Özbudun, Anayasacılık, s. 7.

³ Karadağ, s.126.

⁴ Anayurt, s. 51-52.

duğunu öne sürmektedir⁵. Bir başka görüş ise anayasacılığın iki farklı yönü olduğunu, birincisinin sınırlı iktidarı amaçlayan negatif anayasacılık, ikincisinin ise devleti, anayasal ilkelere bağlılık yoluyla vatandaşlarının refahını etkin bir şekilde artırma kapasitesiyle demokrasiyi kurumsallaştırmayı amaçladığını belirtmektedir⁶. Bu son görüşe göre anayasacılık, çeşitli yazarlar tarafından bu iki uç nokta arasında kavranmaktadır. Fakat anayasacılık taraftarlarının pek çoğu, anayasacılığın negatif kavranışına uygun olarak insan doğası hakkında kötümserdir; iktidarın yozlaşmasının kaynağını da burada ararlar; bu sebeple de demokratlarla karşı karşıyadırlar⁷.

Anayasacılık ile demokrasi arasındaki ilişkinin ve varsayılan gerginliğin çok farklı yönlerine odaklanmak mümkündür. Fakat her ne şekilde kavranırsa kavransın anayasacılığın çoğunlukla demokrasi üzerinde bir tahdit olarak algılanması gelenekseldir. Bu konuda Pennock henüz 1950 yılında şunları belirtmektedir:

“Anayasacılık demokrasiden çok daha eskidir. Bu cereyan kralların yetkilerini tahdit etmek için asiller tarafından sarfedilen gayretlerle doğmuş ve halk temsilcileri tarafından yine krallara karşı olmak üzere, daha ileri götürülmüştür. İngilterede Parlamento “hakimiyeti” elde ettikten sonra mahkemelerin anayasa tahditlerini arttırmak hususundaki taleplerinden vaz geçilmiştir. ABD’de ise bu yetkiler, bu defa demokrasiden korkanlar tarafından, daha fazla geliştirilmiştir.”

Benzer şekilde Balkin de anayasacılığın liberalizmin/neoliberalizmin hizmetçisi ya da müttefiki değilse bile ideolojik kuzeni olduğunu görmenin zor olmadığını belirtmektedir⁹. Anayasacılık taraftarları, çoğunlukla, demokrasiyi her an rayından çıkma tehlikesi olan bir yönetim şekli olarak konumlandırmakta, geçmişte sayısal üstünlüğü esas alan demokrasilerin zamanla parlamento eliyle totalitarizme kapı aralamış olmakla itham etmektedir¹⁰.

Demokrasiyi totalitarizme savrulma tehlikesiyle kavrayanların, libe-

⁵ Loughlin/Walker, s.1.

⁶ Güzel, s. 206, ayrıca bu ayrımın dönüştürücü anayasacılık adı verilen anayasacılık anlayışı bakımından incelenmesi için bkz. s. 206-210, Murphy, s. 7-9.

⁷ Murphy, s. 8.

⁸ Pennock, 1950, s. 193. Aynen alıntıda Flanz’ın eserinden faydalanılmıştır. Flanz, s. 12.

⁹ Balkin.

¹⁰ Anayurt, s. 51.

ralizm için aynı şekilde düşünmedikleri, otoriter veya totaliter sözcükleri ile liberalizmi yan yana getirmenin tam bir oksimoron ifade ettiğine inandıklarını görülmektedir¹¹. Oysa geçmişte, özellikle Weimar Almanyası döneminde önemli yazarların liberalizm ile otoriter ve totaliter yapılar arasındaki ilişkiyi sorguladıklarını görmek mümkündür. Hatta bunların en önemlilerinden bir olan Herman Heller, “otoriter liberalizm” kavramsallaştırmasını ortaya atmış, 1929-1933 yılları arasındaki Hindenburg dönemi hükümetlerinin demokrasiyi dikkate almak bir yana dursun, Weimar Anayasası’nda 48. madde hükmüne dayanarak ülkeyi olağanüstü hal kararnameleriyle yönettikleri, bunun temelinde de liberalizmin otoriterleşmesinin yattığını iddia etmiştir¹².

Bu çalışma, anayasacılık ile demokrasi arasındaki gerilimde, demokrasiyi bir tehdit olarak gören görüşlerin isabetini kategorik olarak yadsıamaktadır. Bununla birlikte söz konusu gerilimde ihmal edilmiş olan anayasacılığın sınırlı iktidarı ön plana çıkaran liberal kavrayışlarına da eğilmek gerektiğine dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, Heller’le başlamış olmakla birlikte, söz konusu geleneğin politik iktisat bakımından en önemli tahlilini Polanyi yapmıştır. Bu sebeple çalışmada anayasacılık – demokrasi gerilimini, demokrasiyi sınırlandırmayı amaçlayan ortodoks anayasacılık anlayışından ayrılarak heterodoks bir biçimde kavramak hedeflenmektedir.

B. Piyasa – Toplum İlişkisi Bağlamında Anayasacılığın Durumu

Polanyi’nin piyasa–toplum ilişkisi konusunda açtığı perspektif, günümüzde anayasacılığın iktisadi tahlilini yapmakta kullanışlı bir zemin sunmaktadır. Özellikle Avrupa bütünleşmesi konusundaki literatürün Polanyi’nin görüşleri ışığında okunması gerektiği ifade edilmekte, Avrupa hukuk doktrininin Polanyi konusunda hatırı sayılı düzeyde farkındalık geliştirmesi gerektiği öne sürülmektedir¹³.

1. Polanyi’de Piyasa – Toplum İlişkisinin Kuruluşu Bağlamında Anayasacılığın İşlevinin On Dokuzuncu Yüzyıldaki Dönüşümü

Adam Smith’ten bu yana klasik liberalizm, piyasanın görünmez el vasıtasıyla ekonomik ve toplumsal ilişkileri dengeleyeceğine inanmıştır. Yirminci yüzyıla kadar da piyasanın kendiliğinden oluşan dengesi içerisinde varlığını sürdürdüğüne inanılmıştır. Fakat klasik liberalizmin *bırakınız yapsınlar*

¹¹ Bu durumun eleştirisi için bkz. Wlikinson, s. 5.

¹² Heller, s. 295–301.

¹³ Joerges, s. 1067.

paradigması, liberal sistemin içinde yuvalanan totaliter güçler tarafından parçalanmıştır.

Piyasa gerçekten de kendiliğinden oluşan dengeye gelebilen bir sistem midir? Bu sorunun 1944 yılına kadar sorulmaması ilginçtir. Totalitarizm krizi, bu sorunun ortaya atılmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Ünlü neoliberal Hayek, 1944'te "Kölelik Yolu" isimli eseriyle bu konuyu ele alacaktır. Aynı yıl Macar bir düşünür ise neoliberallere meydan okuyan bir iddia ortaya atacaktır. Bu düşünür Karl Polanyi'dir.

Polanyi'ye göre modern anlamıyla piyasa kavramı ile toplum arasında bir karşıtlık, bir gerginlik söz konusudur. On dokuzuncu yüzyılda sanayi uygarlığı ile ortaya çıkmaya başlayan modern piyasa sistemi, toplumun klasik yapısını parçalayarak bir piyasa toplumu yaratmayı hedeflemiştir. Piyasa toplumunun merkezi aktör olduğu sistemin yaratılması ise insanı kazanç güdüsü ile aç kalma korkusu altında bir iktisadi birey (*homo economicus*) olarak davranmaya yönelten ekonomik alan ile içerisinde insanın toplumsal bir varlık, yani politik bir hayvan olarak yer aldığı toplumsal alanın farklılaştırılmasını gerekli kılmıştır¹⁴. Polanyi'ye göre bu durum ikili bir devinim yaratmaktadır. Bir yandan piyasa sistemi, toplumun yapısını aşındırarak liberal bir ütopya kurmayı amaçlar. Öte yandan toplum, piyasa sisteminin bu devinimine kendi kaderini ele almak için karşıt bir hareket geliştirir. İşte Polanyi'ye göre on dokuzuncu yüzyıldaki klasik liberal piyasa uygarlığının çökmesinin, kitlelerin totalitarizme savrulmasının sebebi budur¹⁵.

Polanyi, piyasaların tarihsel olarak kendiliğinden ortaya çıkmadığını, bilakis siyasal otoritelerin bilinçli ve çoğu zaman zorlayıcı müdahaleleri sonucunda kurumsallaştığını ileri sürmektedir. Ona göre, kendi iç mantığına göre işleyen serbest piyasa düzeni, önceki ekonomik yapılardan radikal biçimde ayrılmaktadır; zira bu düzen, topluma ekonomik olmayan gerekçelerle dayatılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda gelişen piyasa sistemi, ekonomik çıkarlar temelinde örgütlenmesi açısından selefi niteliğindeki piyasa biçimlerinden yapısal olarak farklılaşmaktadır¹⁶. Polanyi, bu tür bir piyasa ekonomisinin tesis edilebilmesi için dört temel koşulun sağlanmasını zorunlu görür: özel mülkiyet hakkının tanınması, sözleşme özgürlüğünün teminat altına alınması, bireylerin çıkar odaklı hareket etmesi ve emek, toprak ile paranın "kurgu-

¹⁴ Özel, s. 25-26.

¹⁵ Polanyi, s. 35 vd.

¹⁶ Polanyi, s. 333-334.

sal metalar” olarak düzenlenmesi. Bu koşulların gerçekleştirilmesi ise, ancak güçlü bir otoritenin yönlendirici ve düzenleyici müdahaleleriyle mümkün olabilmektedir¹⁷.

Polanyi’ye göre iktisat, sosyal ilişkiler içine yerleşmemiş, sosyal ilişkiler iktisadın içine yerleş(tiril)miştir¹⁸. Sosyal ilişkilerin piyasalaştırılması, üç ögenin metalaştırılarak piyasalaşması ile sağlanmıştır. Bunlar; toprak, para ve emektir. Bu üç meta, değiş tokuşun konusu olmuş, bunların değerleri kendi piyasaları içinde belirlenmiştir. Elbette bu durum, devletlerin hukuki müdahalesi olmaksızın gerçekleşemezdi.

Polanyi’ye göre İngiltere’de, özellikle emek piyasasının oluşumunda devletin müdahalesi oldukça belirgindir. Üstelik bu müdahale yalnızca iktisadi alanın düzenlemesiyle sınırlı kalmamıştır. Bu müdahale siyasal ve toplumsal alanda da ciddi sonuçlar yaratmıştır. Yazara göre bu müdahale, anayasacılığın işlevinin dönüşmesini de beraberinde getirmiştir. Yazar, tahlilinde şu ifadelerle yer vermektedir:

“1832 Parlamento Reformu barışçı bir devrimi gerçekleştirmişti. 1834 tarihli Yoksullar Yasası değişikliği ile ülkenin sosyal katmanlaşması değiştirilmiş, İngiliz yaşamının bazı temel gerçekleri kökten değişik bir biçimde yeniden yorumlanmıştı. Yeni Yoksullar Yasası genel yoksul kategorisini ortadan kaldırıyordu. Eski yoksullar, şimdi, yerleri yoksullar evi olan fiziksel nedenlerle sefalet düşmüş kimselerle, ücret karşılığı çalışarak yaşamlarını kazanan bağımsız işçilere ayrılıyordu. Bu bütünüyle yeni bir yoksul türünü, işsizi, sosyal sahneye getiriyordu. Muhtaç durumdakilere insaniyet namına yardım edilmesi gerekirken, işsizlere sanayi namına yardım edilmemesi gerekiyordu. Önemli olan, işsizlerin gerçekten uğraştığında iş bulup bulamayacağı değildi. Önemli olan, ücret sisteminin yıkılıp toplumun sefalet ve karmaşaya sürüklenmemesi için, onun, karşısındaki tek seçenek Yoksullar evi olarak, açlıktan ölme tehlikesi içinde yaşaması gerektiği idi....

... emek piyasası işçilerin yaşamlarını alt üst ettikçe, oy hakkı istekleri de güçleniyordu. Genel oy hakkına dayanan hükümet isteği, gerilimin siyasal kaynağını oluşturunuyordu.

Bu koşullar altında, anayasacılık bütünüyle yeni bir anlam kazandı. O zamana kadar, mülkiyet haklarına yasal olmayan müdahalelere karşı

¹⁷ Özel, s. 39, Güder/Atalay, s. 137-138.

¹⁸ Polanyi buna “gömülülük (embeddedness)” adını veriyor. Polanyi, s. 57.

anayasanın getirdiği önlemler yalnızca yukarıdan gelen keyfi hareketlere yöneliyordu. Locke'un görüşü toprak mülkiyetinin ve ticari mülkiyetin sınırlarını aşmıyordu ve büyük ölçüde VIII. Henry'nin kilise malına el koyması, I. Charles'in darphaneyi soyması, II. Charles'in hazineyi "dondurması" türünden Kraliyetin giriştiği zorbalıkları hedef alıyordu....

Yüzyıl sonra korunması gereken ticari mülkiyet değil sanayi mülkiyetiydi, üstelik kraliyete değil, halka karşı. ... Montesquieu'nun (1748) o sıralarda icat ettiği güçler ayrımı, şimdi insanları kendi ekonomik yaşamları üzerindeki güçlerinden ayırmak için kullanılıyordu. Çiftçi-zanaatkâr çevresinde, İngiliz sanayi ortamından gerekli dersi almış kimselerin yönetiminde biçimlenen Amerikan anayasası, ekonomi alanını bütünüyle anayasa yetkisinden ayırıyor, böylece mülkiyeti düşünülebilecek en büyük güvence altına alıyor ve dünyadaki yasal temellere dayanan tek piyasa toplumunu oluştuyordu¹⁹.

Polanyi'nin tahliline göre on dokuzuncu yüzyılda toprak, para ve özellikle emek piyasalarının kuruluşu devletin müdahalesi ile gerçekleşmişti. Bu müdahale, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki gibi mutlak monarklara karşı ticari mülkiyetin savunulmasından farklıydı. Söz konusu müdahaleler, anayasacılığın işlevini piyasa sistemini kurmaya indirgiyor, böylece halka karşı bir devinim yaratıyordu.

İngiltere'dekine benzer bir sürecin Osmanlı Devleti'nde dahi on dokuzuncu yüzyılda yaşandığını biliyoruz. Üstelik bu süreç de İngiliz burjuvazisi tarafından yürütülmüştü. Özellikle 1838 Balta Limanı Antlaşması'nın ardından İngiliz mallarının gümrük duvarına takılmadan Osmanlı topraklarında yaygınlaşmasıyla pek çok atölye kapanmış²⁰, böylece emek piyasası benzer şekilde Osmanlı topraklarında da kurulmuştu. Tanzimat Fermanı'nda yer alan anayasal prensiplerin de bu süreçle uyumlu olduğunu görmek hiç de güç değildir²¹.

Emeğin metalaşmasının en önemli sonucu, toplumda bireylerin diğer insanları dikkate almaksızın kendi güdülerinin idaresinde davranan atomlara bölünmüş olmasıdır. Piyasa sistemi, kendisinden önceki toplumlarda egemen olan akrabalık, komşuluk vb. unsurlara dayanan sözleşme dışı ilişkileri ortadan

¹⁹ Polanyi, s. 302-304.

²⁰ Rodrik, s. 29.

²¹ Bu yönde bkz. Avcıoğlu, s. 50-53.

kaldırmaktadır²². Böylece kendi içinde bir hiyerarşi ve dayanışma barındıran geniş aileler çekirdek ailelere evrilmektedir. Bir başka deyişle piyasa sistemi, kendi toplumunu yaratmaktadır. Hegel, sivil toplumu araştırırken ulaştığı bu toplum biçimine “burjuva toplumu” adını verecektir²³.

Polanyi’nin konu ettiği, on dokuzuncu yüzyılda yukarıda bahsedilen toprak, para ve emeğin piyasalaştırılarak yaratılan uluslararası karşılıklılığa dayalı sistemdir. Polanyi’ye göre emek konusunda yaşanan deneyim para konusunda da yaşanmıştır. On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren para, kendi değeri olan bir metaya dönüşmüştür. Yani para piyasaları oluşmuş, bu piyasalarda yapılacak spekülasyonlarla bir hayali meta olarak paranın kendisinden zenginlik elde etmek mümkün hale gelmiştir. Üstelik uluslararası piyasa sisteminin yerleşti(rildi)ği ülkeler, paralarının değerlerini dengeleyerek ihracat ve ithalat düzeylerini ayarlamak zorunda kalmışlardır²⁴.

2. Uluslararası Piyasa Sisteminin Kuruluşu ve Toplumun Buna Cevabı Arasında Anayasacılık

İngiltere başta olmak üzere Kıta Avrupası’nda ve dünyada piyasa sisteminin oluşması, on dokuzuncu yüzyıl barışını beraberinde getirmiştir. Napolyon Savaşları’nın ardından Metternich tarafından kurulan uluslararası sistem, büyük devletler arasında barışı sağlayabilmiştir. Bu yüzyılda Avrupalı büyük güçler, Kırım Savaşı dışında birbirleriyle topyekûn ve uzun süren savaflara girişmemişlerdir. Dünyanın geri kalanında yaşanan ve piyasa sistemini etkilemekten uzak bölgesel çatışmalar ve hatta felaketler ise piyasa sistemine zarar vermediğinden önemsenmemektedir²⁵.

Polanyi’ye göre;

“Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı dört kurum üzerinde duruyordu. Bunlardan ilki, bir yüzyıl boyunca Büyük Devletler arasında uzun ve yıpratıcı bir savaş çıkmasını önleyen güç dengesi sistemiydi. İkincisi, dünya ekonomisinin eşi görülmemiş bir biçimde örgütlenmesini sağlayan uluslararası altın stan-

²² Özel, s. 48.

²³ Doğan, s. 164-165.

²⁴ Polanyi, s. 305 vd.

²⁵ Polanyi, bunlara örnek olarak on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar’da Osmanlı Devleti’nin taraf olduğu savaşları göstermektedir. Bu savaşlar, ancak Batı’nın dengesini bozacaksa önemsenmektedir. Mesela Polanyi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nda Batılı devletlerin dengeyi korumak için Osmanlı Devleti’nin yanında yer aldığını da belirtmeyi ihmal etmez. Polanyi, s.37-39.

dardıydı. Üçüncüsü, görülmemiş bir maddi refaha yol açan “kendi kuralları-na göre işleyen piyasa”ydı (self regulating market). Dördüncüsü ise liberal devletti. Bir tür sınıflamaya göre, bu kurumların ikisi ekonomik, ikisi politiktir. Başka bir tür sınıflamaya göre, ikisi ulusal, ikisi uluslararası kurumlardı. Birlikte uygarlık tarihimizin ana hatlarını belirlediler²⁶. ”

Polanyi, söz konusu sistemin muhafazasında para piyasalarının rolüne ve altın standardına özellikle değinir. Ona göre 1870-1914 arasında süren bu barışın temelinde on dokuzuncu yüzyılda altın standardına olan bağlılık gelir. Bu hipotez, bilahare iktisatçılar tarafından benimsenmiştir. Hatta Rodrik’e göre altın standardının kuruluşu, küreselleşmenin kaderini belirleyen en önemli etkenlerden biridir²⁷.

Tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ekonomik değerin temel ölçütü olarak kabul edilen altın, on dokuzuncu yüzyıla dek doğrudan bir değişim aracı olarak, yani para biçiminde kullanılmamıştır. 1800’lü yıllarda ise birçok devlet, değerini altına endeksledikleri kâğıt para birimlerini tedavüle sokmuştur. Bu sistem kapsamında, söz konusu para birimlerinin güvenilirliğini temin edebilmek amacıyla, devlet hazinelerinde yeterli düzeyde altın rezervi bulundurulmuştur. Bu uygulama, literatürde “altın standardı²⁸” olarak adlandırılmaktadır²⁹.

Altın standardında bir ülkenin ödemeler bilançosu açığı vermesi halinde, bu ülkeden altın çıkışı olmaktadır; bu da ülkedeki kâğıt para miktarı

²⁶ Polanyi, s. 35.

²⁷ Rodrik, s. 30-38.

²⁸ Altın standardı, ünlü iktisatçı David Ricardo’nun Otomatik Altın Standartı Teorisine dayanır. Ricardo, otomatik altın standardı mekanizmasının işleyebilmesi, bankalarca ihraç edilen banknot hacminin tedavüldeki altın paraya sıkı sıkıya bağlı tutulması gerektiği tezini öne sürmüştür. Tedavül Prensibi olarak bilinen bu prensip gereği hükümetler, bankalarca ihraç edilebilecek banknot miktarını, rezervlerinde tuttıkları altına endeksli olarak sıkı bir biçimde denetim altına almışlardır. Bal, s. 435.

²⁹ 1844 yılında İngiltere’de yürürlüğe konulan Peel Kanunu, İngiltere Merkez Bankası’na para basma tekelini veren ve bunu ülkenin altın rezervine bağlayan bir düzenlemedir. Bu kanunla merkez bankacılığı tekniği ve ilkeleri geliştirilmiş, bu kanunun Merkez Bankası’na banknot ihracı ve devletin bankerliğini yapmak suretiyle diğer bankalara göre sağladığı ayrıcalıklı durum, onun bankaların bankası haline gelmesine neden olmuştur. Böylece diğer bankalar İngiltere Merkez Bankası’nda hesap açmaya yönelmişlerdir. Bu yolla İngiltere Merkez Bankası zaman içinde bankaların nakit rezervlerini muhafaza eden, takas odası hizmetini gören ve geçici likidite ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum haline dönüşmüştür. Önder, s. 10-11, Amerika Birleşik Devletleri’nde ise altın standardının tarihi 1900’de başlamıştır. Altın Standard Kanunu, kâğıt parayı kullanmak için tek metal olarak altını belirlemiştir. Altının değeri ons başına 20,67 dolara ayarlanmıştır. Bal, s. 435.

altına bağlı olduğundan para arzını azaltır. Para arzındaki azalma fiyatların düşmesine, yani deflasyona, kredi faiz oranlarının yükselmesine, bu da harcamaların azalmasına sebep olur. Ülkenin ödemeler bilançosu fazlası vermesi halinde ise para arzı ve bunun sonucunda enflasyon artar. Her iki sürecin sonunda bir ülkedeki altın miktarı tekrar dengeye gelmek zorundadır; çünkü deflasyon üreticinin, enflasyon ise tüketicinin üzerine yük bindirir. Böylece dış ödemeler bilançosu tekrar dengeye gelir³⁰.

Altın standardı, piyasa sisteminin insan unsurunu dikkate almakta ne kadar zaafa düşen bir ütopya olduğunu göstermektedir; çünkü toplumlara ağır bir yük yüklemiştir. İhracat fazla yapıldığında altın çoğalıp para arzı arttığından enflasyon artmış, yani fiyatlar yükselmiştir. İthalat fazla yapıldığında ise bu sefer para arzı azalmış, deflasyon oluşmuştur. Yani üreticiler ürettikleri malın maliyeti sabit kalmakla birlikte fiyatı düşürmek zorunda kalmışlardır³¹. Sistem, en sonunda dengeye gelmektedir; fakat sistem, dengesini bulana kadar işletmelerin kapanması, işsizliğin artması söz konusu olmaktadır. İşte bu yüzden sosyal ilişkiler, iktisat biliminin sınırları içine hapsedilmeye çalışılmış olmaktadır.

Rodrik'e göre altın standardı, esnek ücretlerin olduğu, bireysel ve merkezileşmemiş bir işgücü piyasasının varlığını gerektirir. Yerel sanayinin küresel olarak rekabet edebilirliğinin kalmaması halinde ücretler ve diğer maliyetler düşer. Ucuz işgücü ise işsizliği azaltır³². Burada Polanyi'nin bahsettiği şekliyle emeğin piyasalaştırılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamalar ancak emeğin örgütlenmediği on dokuzuncu yüzyılda işleyebilirdi. Oysa yirminci yüzyılda güçlenen sendikalar bu sistemi yıkmıştır.

1930'larda merkez bankaları ve bunları etkileyen siyasi güçler, yüksek işsizliğin siyasi sonuçlarını daha fazla görmezden gelemeyeceklerini anlamışlardır. Örneğin İngiltere'de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıllık dönemde seçimlere siyasal katılım dört katına çıkmıştır. Bu dönemlerde İngiliz ulusal gazetelerinin günlük tirajları on milyonun üzerindedir. Bu koşullar altında, demokratik seçimle iş başına gelen bir iktidar, kendisine yetki verildiği takdirde yüksek işsizlikle mücadele ile altın standardından vazgeçmek arasında birincisini tercih edecektir³³.

³⁰ Çağlar/Dışkaya, s. 1-24.

³¹ Eichengreen, s. 9-10.

³² Rodrik, s. 37.

³³ Rodrik, s. 37.

Altın standardı Birinci Dünya Savaşı ile 1914'te terkedilmiştir. Bu, aslında o tarihte bozulmuş olan uluslararası sistemin yıkılmasını ve savaşın başlamasını hızlandıran bir olgudur. Savaşın ardından altın standardı tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Fakat bu sefer özellikle savaş sonrası imzalanan silahsızlanma anlaşmaları sebebiyle Almanya silahlanamazken İngiltere ve Fransa'nın silahlanması, uluslararası dengeyi bu sefer başka şekilde bozmuştur. Almanya, savaş tazminatlarını ödeyemediği için altın standardına uymamış, para basmıştır. Bu, Almanya'da iyi bilinen hiperenflasyona ve ciddi karışıklıklara sebep olmuştur³⁴.

Amerika Birleşik Devletleri bankaları bu süre içerisinde İngiltere'ye yüklü miktarda kredi vermişler, İngiltere ciddi miktarda borçlu hale gelmiştir. Üstelik dünyadaki altın arzı da bu borcun ödenmesi için yetersizdir. Birleşik Devletler'in İngiltere'nin yüklü borcu sebebiyle faizleri arttıramaması Amerika Birleşik Devletleri'nde altın standardı sebebiyle mevcut deflasyon krizini daha da derin hale getirmiştir. Borçlular bu sebeple borçlarını ödeyemeyince de 1929'da altın standardını benimseyen ülkelerin tamamında yıkıcı sonuçlar yaratan Büyük Buhran felaketi gerçekleşmiştir³⁵. 1931'de İngiltere, 1933'te de Birleşik Devletler'in altın standardını terk etmesi uluslararası dengeye son darbeyi vurmuştur. Aynı yıl Almanya'da da Nazi Partisi iktidara gelecek; böylece felakete zemin hazırlanmış olacaktır. Uluslar, küresel "kendi kendini düzenleyen" ekonominin zararlı etkilerinden korunmanın çeşitli yollarını -faşizmi kucaklamak da dahil- ararken Büyük Buhran, dünyanın şimdiye kadar tanık olduğu en büyük anti-liberal karşı hareketini böylece tetiklemiştir³⁶.

Yukarıda ortaya konan izlek, piyasa sisteminin uzun ve karmaşık yolculuğunun son derece kuşbakışı bir panoramasından ibarettir. Bu konuda derinleşmek isteyenler iktisadi düşünceler tarihi veya politik ekonomik kuram kaynaklarına bakmalıdır³⁷. Fakat şu bir gerçektir ki piyasa sisteminin geleneksel toplum yapısını parçalayarak bir burjuva toplumu yaratmış olması, demokrasi ile anayasacılık arasındaki gerilimin de temel sebebidir. Piyasa sistemi, anayasacılığı bir silah olarak kullandıkça toplum da demokraside mevzilenmeye çalışmıştır. Böylece en genel anlamıyla bütün yurttaşların ya da halkın yönetimi olarak tanımlanabilecek demokrasi ile tarihi kökenleri iti-

³⁴ Wilkinson, s. 25 vd.

³⁵ Kitson, s. 89-90.

³⁶ Fazi.

³⁷ Özellikle Rodrik.

barıyla siyasi iktidarın sınırlandırılması işleviyle ayırt edilen anayasacılık arasında on dokuzuncu yüzyılda bir gerilimin ortaya çıktığı hususu genel kabul görür hale gelmiştir³⁸.

II. KLASİK LİBERALİZMDEN OTORİTER LİBERALİZME GEÇİŞİN TEMELLERİ VE BUNUN ANAYASACILIĞIN DÖNÜŞMESİNDEKİ ETKİSİ

Yirminci yüzyılın başındaki iki paylaşım savaşı, klasik liberal anlayışın çökmesine sebep olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana liberalizm, artık devleti gerekli bir kötülük olarak görmeyi bırakmıştır. Devletin piyasaya ekonomik müdahalesinin mümkün, hatta gerekli sayıldığı nispeten kısa bir sosyal devlet döneminin ardından geline nokta, otoriter liberalizm anlayışını benimseyen okulların öğretileri ön plana çıkmıştır. Buna göre devlet, piyasaya ekonomik olarak müdahalede bulunmaz; fakat piyasanın devamı için devletin piyasanın hukuki kuruluşunu düzenlemesi elzemdir; bu düzenleme ancak piyasaya ilişkin evrensel kapitalist iktisadi ilişkilerin anayasal çerçeveye oturtulması ile mümkün olacaktır. Böylece söz konusu iktisadi kabul-ler, siyasi iktidarın üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceği demokratik alandan çıkartılarak teknik bir içeriğe indirgenmiş olacaktır.

Aşağıda önce otoriter liberalizm kavramı, neoliberalizmle örtüşmesi üzerinden ele alınacaktır. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı'nın alacakaranlığında otoriter liberal-neoliberal düşüncenin doğduğu 1938 tarihli Walter Lippmann Kolokyumu'ndan bahsedilecektir. Daha sonra 1947'de Mont Pelerin Cemiyeti'nin kurulmasından başlayarak anayasacılık ile otoriter liberalizmin nasıl örtüştü(rüldü)ğü gösterilmeye çalışılacaktır. Ardından da 1970'lerden itibaren otoriter liberalizm düşüncesinin ürünü olan neoliberalizme geçiş incelenecektir.

A. Otoriter Liberalizm – Neoliberalizm Örtüşmesi

Liberalizm, kapsamlı bir siyaset felsefesi öğretisidir. Bu öğretinin siyasi, sosyolojik ve iktisadi olarak çok farklı kolları bulunmaktadır. Bu çalışmanın liberalizme ilişkin tartışmaları tüketici olarak ele almasına imkân yoktur. Zira böyle bir çaba monografileri de açacak, farklı disiplinlerde kapsamlı projelerle ele alınabilecek bir konudur. Bununla birlikte liberalizmi, geçirdiği dönüşüm üzerinden ele almak ve liberal anlayışın genel-geçer bir tanımını yapmak mümkündür.

³⁸ Özenç, Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak, s. 13.

Çalışmanın ele aldığı liberalizm anlayışı, öncelikle siyaset biliminde klasik liberalizm olarak bilinen *bırakınız yapsınlar* liberalizmidir. Bu anlayışın özünde bildiğimiz şekliyle, devletin kendiliğinden gelişen piyasalara müdahale etmemesi, fakat yalnızca bu piyasaların güvenliğini sağlayan bir jandarma olması fikri vardır; bu anlayışa göre devlet, gerekli bir kötülüktür³⁹.

Klasik liberalizmin negatif bütünleşme anlayışı, sermayeyi devlet müdahalesinden bağışık kılmayı amaçlar. Otoriter liberalizm ise özellikle sınai ilişkilere, yani piyasaya devletin aktif müdahalesini öngörür. Fakat bu müdahale ekonomik değildir; siyasi ve hukukidir.

“Otoriter liberalizm” terimi, Alman hukukçu Heller tarafından kullanılmıştır. Heller, bu terimi, Weimar Cumhuriyeti’nin 1933’te Nazi Partisi tarafından demokratik seçimlerle ele geçirilmesinden önceki üç yıllık dönemde parlamenter demokrasiden otoriter bir başkancılığa kayışı imlemek için kullanmaktadır⁴⁰. Bu dönemde Weimar Cumhurbaşkanı Hindenburg, yetki alanını piyasa ekonomisi ile büyük sermaye sahiplerinin menfaatlerini korumak için parlamenter süreçlerin etrafından dolaşarak genişletmiştir⁴¹.

Biliyoruz ki pek çok yazar otoriterlikle liberalizm terimlerinin oksimoron olduğu konusunda ısrar etmektedir. Zira on dokuzuncu yüzyılda liberal ve demokrat aynı anlamda kullanılıyordu⁴². Yani bir yönetim liberalse, onun otoriter olmasına imkân yoktur; otoriterse zaten liberal değildir.

Otoriter ve liberal sözcüklerinin birlikte kullanılamayacağı fikri, demokrasi ile liberalizmin aynı anlama geldiği varsayımından hareket etmektedir. Bu, günümüzde anakronik bir varsayımdır. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesindeki dönemde liberalizm, parlamenter demokrasi ile bağlarını koparmıştır. Böylece kendi varlığını demokratik süreçleri teknik süreçlere indirgeyerek devam ettirme safhasına geçmiştir. Bu sebeple burada yer alan “otoriter” terimi, “demokratik olmayan”la eş anlamlıdır⁴³.

Biz otoriter liberalizm terimini neoliberal terimi ile de eş anlamda

³⁹ Erge, s. 91 vd.

⁴⁰ Heller, s. 295.

⁴¹ Bu dönemin, Nazi Partisi’nin iktidarı ele geçişinden ötürü gölgede kalan, fakat aslında bu gelişmenin öncüsü olarak önemli sinyaller veren bir dönem olduğu belirtilmektedir. Wilkin-son, s. 26.

⁴² Wilkinson, s. 5, Conway, s. 71.

⁴³ Wilkinson, bunun pasif otoriterlik olarak anlaşılması gerektiğini belirtiyor. Wilkinson, s. 6.

kullanıyoruz. Devleti klasik liberalizmde olduğu gibi sınırlamayan, sosyal devlette olduğu gibi ekonomik olarak piyasaya müdahale etmesini de istemeyen, fakat piyasanın hukuki kuruluşuna güçlü devlet vasıtasıyla müdahaleyi öngören bütün liberal anlayışlara şemsiye bir kavram olarak neoliberalizm adını veriyoruz.

Neoliberal eğilimlerin otoriterlikle ilişkilendirilmesi, yeni bir tartışma değildir; bu eleştiriler özellikle 1980’li yıllardan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Faulkner’a göre neoliberalizm, 1970’lere dek marjinal bir sağ ideoloji olarak değerlendirilmekteydi. O dönemde Hayek ve Friedman gibi serbest piyasa savunucuları, akademi ve siyaset çevrelerinde çoğunlukla ciddiye alınmayan figürler olarak görülmekteydi. Zira dönemin egemen ekonomik anlayışı, devletin ekonomik yaşama aktif biçimde müdahale ettiği, kamu harcamalarının önemli rol oynadığı karma ekonomi modelini benimsemekteydi. Ancak 1970’lerde sosyal demokrat politikalarla şekillenen devlet destekli kapitalist modelin yapısal çelişkileri derinleşmiş, bu durum ekonomik büyüme dönemini sona erdirerek “Uzun Durgunluk” olarak adlandırılan krizi tetiklemiştir. Neoliberalizm, işte bu kriz koşullarında geliştirilen bir yanıt olarak sahneye çıkmıştır. Faulkner’a göre neoliberal dönüşüm, esas itibarıyla küresel ölçekte sermaye sınıfının, emeğe karşı verdiği bir sınıf mücadelesi olarak değerlendirilmelidir; nihai hedefi ise toplumsal servetin yeniden dağıtımını, emek lehine değil, sermaye lehine gerçekleştirmektir⁴⁴.

Neoliberalizm konusunda siyaset ve toplum bilimi alanında önde gelen pek çok düşünürün tanım ya da görüşü mevcuttur⁴⁵. Harvey, neoliberalizmin öncelikle bir “politik-ekonomik pratikler” teorisi olduğunu ve bu süreçte devletin rolünün “bu pratiklere uygun bir çerçeve yaratıp sonra o çerçeveyi korumak” olduğunu belirtmektedir⁴⁶. Jessop, neoliberalizmi, “piyasa mantığını ve aktörlerinin etkinlik alanını sosyal yaşamın tüm alanlarına yaymayı amaçlayan siyasi, sosyo-kültürel bir proje ya da devleti kullanarak vatandaşlarına piyasanın davranış kalıplarını benimsetmeye çalışan asimetrik bir düzenleme mekanizması” şeklinde tanımlamaktadır⁴⁷. Bourdieu, daha da ileri giderek neoliberalizmi, devletin, toplumun ve bireyin piyasa mantığına göre yeniden düzenlenmesine ve bu süreçte neoliberalizmin bir yönetim biçimi

⁴⁴ Faulkner, s. 365.

⁴⁵ Söz konusu tanımlar için bkz. Gökçe/Gökçe, s. 139.

⁴⁶ Harvey, s. 10.

⁴⁷ Jessop, s. 149.

olarak yayılmasına engel teşkil edecek tüm kurumların işlevsiz hale getirilmesine yönelik bir proje olarak nitelendirmiştir⁴⁸. Dardot ve Laval'a göre de neoliberalizmin en temel yeniliklerinden biri, piyasayı sanki geçmişte var olmuş “doğal” bir düzene geri döndürme çabası değildir; aksine, tüm ülkelerde kamusal kurumların ve müdahale biçimlerinin ortadan kaldırılmasını değil, yeniden yapılandırılmasını öngören bir rasyonaliteye dayanır. Bu anlayış, küresel ölçekte piyasa düzeninin hukuki ve siyasi mekanizmalarla sisteme yerleş(tiril)mesidir⁴⁹., neoliberalizm, yalnızca bir iktisat kuramı değil, dünyanın yeni akılsallığı⁵⁰, yani siyasal rejimidir.

B. İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Anayasacılık ve Demokrasi Geriliminin Otoriter Liberalizm Üzerinden Okunması

Demokrasi ile anayasacılık arasındaki gerilim 1920'lerde Almanya'da iyice belirginleşmiştir. Bu tartışmaların Almanya'da başlaması tesadüf değildir; çünkü Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar kurulmaya çalışılan altın standardının en önde gelen mağdurudur. Ülkede yaşanan iktisadi ve siyasi travma, piyasa sistemi karşıtı hareketleri yükseltmiş, Almanya düzen karşıtı hem faşist hem de sosyalist hareketlerin yaygınlaştığı kaotik bir siyasal atmosfere evrilmiştir⁵¹. Bu sebeple yirminci yüzyılın ilk yarısında özellikle Weimar Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan tartışmalar iktisadi ve sosyolojik kökenli bu gerilimin hukuki ve siyasi boyutlarının tartışılması açısından en ve-

⁴⁸ Bourdieu.

⁴⁹ Dardot/Laval, s. 7.

⁵⁰ Dardot/Laval, s. 9.

⁵¹ Almanya'da Birinci Dünya Savaşı bitişinin hemen ardından 9 Kasım 1918'de cumhuriyet ilan edilmiştir. Bunun ardından özellikle sağ ve sol siyasetin farklı fraksiyonları iktidar mücadelesine girişmiştir. Bu mücadeleler neticesinde Sosyal Demokrat Parti (SPD) içerisinde Bolşevizm karşıtı olan Friedrich Ebert liderliğindeki fraksiyon galip gelmiştir. 1919 yılının ocak ayında seçimler yapılmış, Şubat'ta, seçimleri kazanan Siyah-Kırmızı-Altın Koalisyonu'na dayanan yeni bir hükûmet kurulmuştur. Bu koalisyon, Ebert'i Cumhurbaşkanı seçmiştir. 11 Ağustos 1919'da ise Weimar Anayasası kabul edilmiştir.

Almanya'da Birinci Dünya Savaşı boyunca sıkıyönetim ilan edilmiş ve pek çok yetki Alman Başkomutanlığı (Oberste Heeresleitung – OHL) tarafından kullanıldığından Alman siyasetinde askerin ağırlığı oluşmuştur. Savaş sonunda ise Başkomutanlığa General Groener getirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından bir gün sonra bir araya gelen Ebert ve Groener bir ittifak kurmuş, Weimar Cumhuriyeti'nde 1919'dan 1929'a kadar bu ittifak iktidarda kalmıştır. Öyle ki Ebert'in 1925'teki ölümünden sonra dahi SPD, iktidarda kalmayı başarmış, 1929'da muhafazakâr monarşist eski general Hindenburg, Almanya'ya istikrar getirmesi umuduyla Cumhurbaşkanı seçilene dek SPD iktidarını sürdürmüştür. Weimar Cumhuriyeti'nde söz konusu gelişmeler hakkında bkz. Ozansü, s. xx-xxiv.

rimli laboratuvarlardan birini oluşturmaktadır⁵².

Heller'in otoriter liberalizmi formüle ettiği daha önce belirtilmişti. Yazar, bu terimi, Weimar Cumhurbaşkanı Hindenburg'un merkez sağcı muhafazakâr kabinelerinin iktisadi programına tepki olarak kullanmaktadır. Bu dönem 1930 ile 1932 arasında Brüning, von Papen ve von Schleicher'in başkanlıklarını kapsamaktadır. Söz konusu dönemde Alman hükümeti, olağanüstü sayılabilecek tedbirlerle yasama organını devre dışı bırakarak birtakım ekonomik ve siyasi kararları anti-demokratik yollarla alma sürecini tecrübe etmiştir. Bu çerçevede, demokratik karar alma süreçlerinin etrafından dolanılarak savaş borçlarının ödenmesi için kamu harcamalarında ciddi kısıtlamalara gidilmiş, paranın değerini düşürecek devalüasyonlar yapılmış, deflasyonist politikalar uygulanmıştır⁵³.

Alman hükümetinin 1930-1932 yılları arasında uyguladığı ekonomik politikalar, 1920'lerdeki hiperenflasyon krizlerinin dolaylı sonucudur. Bu yıllarda altın standardı ve emeğin örgütlenmesi arasında bir gerilim vardır. Altın standardına bağlılık devam ettikçe toplumsal huzursuzluk da artmaktadır. Bu sebeple Almanya, 1923'te altın standardını terk etmiştir. Fakat bu sefer hiperenflasyon krizi yaşanmış, toplumda daha büyük huzursuzluklar çıkmıştır. Bunun üzerine 1925-1929 yılları arasında Almanya altın standardına geri dönmüştür⁵⁴. Fakat altın standardına dönüş Almanya'da ödenen toplumsal bedeli azaltmamıştır. Müdahale edilmediği takdirde piyasa sistemine karşı Alman toplumunun tepkisi faşist veya sosyalist uçlara kayma tehlikesi ile karşı karşıyadır. İşte Carl Schmitt'in de içinde bulunduğu Alman hukukçuları, böyle bir ortamda ortaya koydukları anayasacılık anlayışları ile dünya hukuk literatürünü belirlemişlerdir.

Almanya'da emeğin örgütlenmesinden zarar gören iş çevreleri, ulusal iktisat politikasını yönlendirecek teknik uzmanlığa sahip kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Bu, iktisadi karar alma sürecinin dümenini Cumhurbaşkanıya vermeyi gerektirmektedir. Böylece on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllardan kalan, çok kutuplu, oynak yasama organının hantal karar alma süreci devreden çıkarılabilecektir⁵⁵. Bu koşullar altında Heller, "otoriter liberalizm" terimini iki hususu kapsayacak şekilde kullanmıştır. Bunlardan birincisi Weimar

⁵² Özenç, *Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak*, s. 14.

⁵³ Wilkinson, s. 25, aynı yönde Ozansü, s. xxiv.

⁵⁴ Wilkinson, s. 26

⁵⁵ Mommsen, s. 400-401.

Anayasası'nın ünlü 48. maddesinde öngörülen olağanüstü yönetim usullerini, otokratik ve diktatörlük yanlısı bir biçimde yorumlamaktır. İkincisi ise, daha sonra, 1933'te nasyonal sosyalizm ideolojisine teslim olacak Alman sermaye sahiplerinin kucakladığı serbest piyasa liberalizminin ideolojik altyapısını oluşturmaktır⁵⁶.

Heller'in düşüncesine göre Hindenburg hükümetleri, otoriter liberalizm idaresinin açık örnekleridir. Almanya'da 1920'lerin sonundan başlayarak demokrasi, parlamento ve çoğunluğun yönetiminin karşısında, yalnızca Tanrı'ya hesap veren bir güç olarak bu hükümetler belirmiştir⁵⁷. Bu hükümetlerin amacı da ne pahasına olursa olsun uluslararası piyasa sistemi ile uyumlu çalışacak serbest piyasa tedbirlerini almaktır. Bu uğurda söz konusu hükümetler, devlet ve piyasanın katı bir ayrımını tasarlamışlardır. Bu ayrım, piyasa sisteminin rekabet, mübadele ilişkileri ve fiyat mekanizması şeklinde beliren unsurların üzerinde, bunların koruyucusu olarak güçlü bir devlet aygıtı öngörmektedir. Devletin buradaki rolü ise iktisadi alanı, siyasal karar alma mekanizmalarının usullerinden çıkararak teknik uzmanlığa indirgemek ve böylece Almanya'nın ihtiyacı olan kemer sıkma politikalarını siyasal sorumluluk mekanizmalarına takılmadan uygulamaya koyabilmektir⁵⁸.

1930'da Almanya'da parlamento seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde Nazi Partisi (NSDAP), bir önceki seçimde %2.6 olan oyunu %18.3'e çıkarmıştır. Bu durum sosyal demokratları, Hindenburg'un cumhurbaşkanlığına sığınmaya itmiştir. Yaklaşan Nazi tehlikesi görülmüştür. 13 Nisan 1932'de Devlet Otoritesini Temin Kararnamesi çıkarılmış, fakat bu kararname, Nazi Partisi'nin siyasi meşruluğuna güç katacağı endişesiyle 15 Haziran'da yürürlükten kaldırılmıştır.

Federal bir devlet olan Weimar Cumhuriyeti'nin en büyük eyaleti Prusya'dır. 17 Haziran 1932 tarihinde Nazi Partisi, Prusya Eyaleti'nde bulunan Hamburg'ta bir provokasyon düzenlemiş ve yoğun silahlı çatışmalar başlamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Hindenburg, parlamentoyu feshettikten sonra von Papen'i, 20 Temmuz 1932'de çıkarılan bir olağanüstü hâl kararnamesine dayanarak Prusya hükümet komiseri ilan etmiş, tüm icra yetkilerini anılana tevdi etmiştir. Aynı gün çıkarılan ikinci bir olağanüstü hâl kararnamesiyle sıkıyönetim ilan edilmiş, böylece Birinci Dünya Savaşı ve

⁵⁶ Wilkinson, s. 27.

⁵⁷ Heller, s. 297.

⁵⁸ Benzer yönde bkz. Neumann, s. 258– 59.

hiperenflasyon dönemlerindeki yönetim usulüne geri dönmüştür. Bu olay, Alman tarihinde Prusya Askeri Darbesi olarak bilinmektedir⁵⁹.

Bu kararnameler her ne kadar Nazi Partisi'nin provokasyonları neticesinde başlamış da olsa esas hedef Prusya Eyalet Meclisi'nde çoğunluğa sahip olan sosyal demokratlar olmuştur. Fakat Sosyal Demokrat Parti (SPD), bu kararnamelere karşı aktif direniş gösterememiş, yalnızca Alman Federal Devlet Mahkemesi'nde dava açmakla yetinmiştir⁶⁰. Burada sahneye Carl Schmitt çıkmaktadır. Schmitt, Prusya Askeri Darbesi'nde federal hükümeti temsil eden heyette yer almıştır. Yazarın görüşlerinin büyük ölçüde bu karmaşık ortamda düzenin nasıl sağlanacağı üzerine şekillendiği bilinmektedir.

Schmitt'e göre modern anayasalarda hukuk devleti idealini gerçekleştirmek için liberal özgürlük nosyonuna dayalı iki temel ilke geliştirilmiştir. Bunlar iktidarın sınırlandırılması ve kuvvetler ayrılığıdır⁶¹. Anayasacılığa mündemiç bu iki esas, on dokuzuncu yüzyılda parlamentonun üstünlüğüne dayanan yasama devletini yaratmıştır. Bu devlette, kendisinden önce olduğu gibi Tanrının ya da ataların yasaları değil, o kutsiyete kavuşarak yasama işlevini gökyüzünden yeryüzüne indiren parlamentonun yasaları geçerlidir. Böylece liberalizm, kanun ile hukuku eşitlemektedir⁶².

Schmitt, parlamentonun üstünlüğüne dayanan bu devlete yasama devleti adını vermektedir. Oysa modern dönemde tayin edici siyasi iradenin farklı biçim ve usullerde ortaya çıktığı başka kamusal yapılar da mevcuttur. Örneğin yargı devletinde norm koyan kanun koyucu yerine hâkimin son sözü söylediği bir yapı vardır. Nihayet hükümet ve idare devletlerinden bahsetmek mümkündür. Hükümet devleti, devlet başkanın yüksek şahsi iradesinde ve otoriter emrinde karakteristiğini bulan devlettir; bunun yanında ise irade ve emrin otoriter ve kişisel biçimlerde ortaya çıkmadığı, fakat bunların yasama devletindeki gibi üstün normlaştırmaların saf uygulamasından da ibaret olmadığı, bunun yerine idareden kaynaklı objektif düzenlemelerin esas alındığı idare devleti bulunur⁶³.

Schmitt'in tercihi idare devletinden yanadır. Çünkü yazarın desizyo-

⁵⁹ Cristi, s. 214, dipnot 1.

⁶⁰ Ozansü, s. xxvi-xxvii.

⁶¹ Schmitt, s. 121.

⁶² Schmitt, s. 3 vd.

⁶³ Schmitt, 2016, s. 5-6.

nist düşüncesine göre siyasi birliği tesis edecek dost-düşman ayrımını yapacak olan siyasal kararı halk adına alacak bir diktatör türdeşliği sağlayacaktır. Böylece yasama devletinin köhnemiş yapısı veya Kelsen'in hukuk-devlet özdeşliği temelinde kurduğu siyasal desizyonizmden arınmış saf hukuk anlayışı içerisindeki kapalı kanunilik sistemi değil, fakat siyasal normlaştırmaların demokrasi adına halkın temsilcisi olan diktatör tarafından gerçekleştirildiği bir sistem kurulacaktır. Bu aynı zamanda, hukuk ile siyasetin birbirinden ayrılabilirliğine yönelik Kelsen pozitivizmine yöneltilmiş entelektüel bir eleştiridir⁶⁴.

Schmitt'in hukuk kuramını, Prusya Askeri Darbesi'nin alacakaranlığından ayrı düşünmek mümkün değildir. Yazarın özellikle “Kanunilik ve Meşruiyet” eserinde ortaya koyduğu bu argümanlar, Cumhurbaşkanı Hindenburg'a “halk için diktatör ol” çağrısıdır. Schmitt, Weimar Anayasası'nın 48. maddesinde öngörülen kararname çıkarma yetkisinin diktatoryal bir biçimde kullanılmasından yanadır. Aynı istikamette icra komiserinin Anayasa'nın 5. maddesinde yer alan “*eyaletlerle ilgili işlemlerde kamu gücü eyalet organlarıncı ve eyalet anayasalarına göre kullanılır.*” hükmü ile bağlı olmaması gerektiğini vurgulamaktadır⁶⁵. İdare devletinde yetkiyi halk adına kullanan diktatör istisna haline karar verebilir⁶⁶.

Schmitt, idare devleti vurgusuyla Alman hukukunu, Amerikan yargısal anayasacılığı ile İngiliz ve Fransız parlamento anayasacılığından ayırmak, böylece bir bürokratik anayasacılık yaratmak istemektedir. Fakat bu durumda Alman sermaye sahiplerinin menfaatleri ne olacaktır? Schmitt, 1932 yılının Kasım ayında, Düsseldorf'ta Alman iş adamlarının oluşturduğu “*Langnamverein*” isimli bir cemiyete “*Güçlü Devlet ve Sağlam Ekonomi*” başlıklı bir tebliğ sunmuş, burada total devlet kuramı adını verdiği kuramına son halini vermiştir⁶⁷.

Schmitt'e göre sosyalizm ile *bırakınız yapsınlar* liberalizmi arasında üçüncü bir seçenek vardır. Bu da güçlü devletin iktisadın özerkliğini sağla-

⁶⁴ Schmitt'e göre tüm kararların normlar hiyerarşisi çerçevesinde kapalı bir hukukilik sistemi içerisinde alınması imkansızdır. Kelsen'in kurduğu anayasa mahkemesi zorunlu olarak saf hukukla karar alamaz. Anayasa mahkemesi, varlık sebebi gereği yasama organına, yani siyasete ortaktır. Bu durumda zaten Anayasa Mahkemesinin olduğu yerde bir yasama devletinden bahsetmek mümkün değildir. Schmitt'in bu eleştirisi ve Kelsen'in buna cevabı hakkında bkz. Özenç, Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak, s. 151-153.

⁶⁵ Schmitt, 2016, s. 92 vd.

⁶⁶ Agamben, s. 2.

⁶⁷ Schmitt, s. 212-232.

dığı devlettir. Devlet, bu seçenekte gücünü sivil toplum alanındaki ilişkileri düzenlemekten almaz; bilakis, devlet, gücünü tarafsızlığından ve siyaseti türdeş kılma gücünden alır⁶⁸. Bir başka deyişle, demokrasi, ancak temel esaslar üzerinde uzlaşmış olan türdeş bir toplumu yaratmayı başaran nitelikli bir total devletin olduğu yerde hayatta kalabilir. Schmitt, bu devlete nitelikli total devlet (*qualitative total state*) adını vermektedir. Bunun karşısında ise güçsüzlüğünden ötürü sürekli sivil topluma ve piyasaya müdahale etmek zorunda kalan nicel total devlet (*quantitative total state*) bulunmaktadır⁶⁹.

Nicel total devlet, sosyal devlettir. Burada devletin müdahale etmek zorunda kaldığı alanlar fazladır; devletin etkin bir şekilde tüm alanları kontrol altında tutabilmesine imkân yoktur. Hele iktisat alanında, emeğini satanlarla bu emeği satın alacakların özgür bir şekilde bulunduğu bir emek piyasasının oluşmaması sebebiyle bu devlet, güçsüz ve zayıf kalmaya mahkumdur. Oysa nitelikli total devlet, Schmitt'in idare devletidir. Türdeşliği sağlayacak otokratik bir yapının altında, piyasa sistemi çok daha verimli çalışacaktır. Bu sistemde devletin nicel total devlette olduğu gibi piyasaya sürekli müdahalesi de gerekmez. Devletin yapması gereken, tekelleri önlemek için gerekli hukuki tedbirleri alarak rekabeti korumak ve emek piyasasının serbest bir şekilde oluşmasını sağlamaktır⁷⁰. Yani sermaye sahipleri için nitelikli total devlet, yirminci yüzyılda piyasa sisteminin istikrarını sağlayacak devletin ta kendisidir. Tam da bu nokta, Heller'in otoriter liberalizm nitelendirmesine karşılık gelmektedir⁷¹.

Otoriter liberalizmin total devlet çağrılarını karşılığını Hindenburg hükümetlerinde tam olarak bulamamıştır. Bununla birlikte Almanya'nın otoriter liberalleri ve özellikle büyük sermaye Nazi popülizmine teslim olmuştur. Schmitt'in konuşmasından kısa bir süre sonra Nazi Partisi Weimar Cumhuriyeti'nin 1933'te yapılan son demokratik seçimlerinde %43,9 oy almıştır. Parlamento yangını sonrasında ilan edilen olağanüstü hâl sürecinde, siyasi partiler feshedilmiş ve ülke, anayasaya aykırı kararnamelerle yönetilmeye başlanmıştır. Ardından 1934 referandumuyla başbakanlık ve devlet başkanlığı Hitler'in şahsında birleştirilmiştir. Bu tarihten sonra Fraenkel'e göre bir yanda gündelik hayatın ve kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayan

⁶⁸ Cristi, s. 19-20.

⁶⁹ Schmitt, 1998, s. 217-218, Wilkinson, s. 30.

⁷⁰ Bonefeld, s. 8.

⁷¹ Bonefeld, s. 2.

norm devleti, diğer yanda tüm konularda, hiçbir kurumsal ve hukuki sınıra tabi olmadan işleyen tedbir devleti ile ikili bir devlet mekanizması yaratılmıştır⁷². Bu durumu özetleyen Özenç'e göre;

“Neumann, Fraenkel'in de işaret ettiği tedbir devletinin tüm siyasi alanı yuttuğunu, hukukun bazı teknik kurallara ve önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmanın aracına indirgendliğini, bürokrasinin ise kurumsal bütünlüğünü yitirdiğini vurgular. Parlamentonun yanı sıra tüm siyasi ve iktisadi örgütlenmelerde seçimler ve kurul halinde karar verme usulü ortadan kalkmış, atanmış küçük Führerlerin sınırsız ve denetimsiz yetki kullanımı belirleyici hale gelmiştir. Sonuç, devlet ve hukuk düzeninin zirvesinde yer aldığı kabul edilen Führer'in karizmasının bir arada tuttuğu parçalı iktidarı odaklarının ve muğlak hukukun doğaçlamaya dayalı kaosudur. Neumann'a göre Almanya'da devlet de hukuk da yoktur artık⁷³.”

Schmitt'in durumu Nazi Almanyası'nda trajik olmuştur. Esasen Schmitt'in otoriter liberalizmi Nazi karşıtı bir tutumdan kaynaklanmakta idi. Bununla birlikte otoriter liberal dönemin başbakanları von Papen⁷⁴ ve von Schleicher Schmitt'in yakın dostlarıdır; bunlar Nazilerin iktidarı ele geçirmelerinin ardından Nazi Partisi'ne kaydolmuşlardır. Schmitt de 1933 Mayıs ayında Nazi Partisi'ne üye olmuştur. Bu, yalnızca Schmitt'in oportünizminden kaynaklanmamıştır. Schmitt, Nazilerin iktidarı ele geçirmesinden önce ortaya koyduğu total devlet anlayışını itidalli bir biçimde Nazi Partisi'ne kabul ettirebileceğini düşünmüş, hatta 1933-1936 yılları arasında kendisine rejimin “başhukukçu”su (kronjurist) unvanı yakıştırılmıştır. Fakat Nazi popülizmi vahşileştikçe Naziler, iktidarlarından önce kendilerini engellemeye çalışanlara karşı faaliyet göstermeye başlamışlar, 1936 yılında da Schmitt'i üniversitedeki görevinden ayırmışlardır. Total devletin kuramcısı kronjurist Schmitt, böylece, yaratılmasına katkıda bulunduğu total devletin uygulamasıyla deyim yerindeyse “harcanmış”tır⁷⁵. Sonrasındaki Nazi felaketi ise yalnız Almanya'nın değil tüm dünyanın felaketi olacaktır.

⁷² Fraenkel.

⁷³ Özenç, Hukuk Devleti ya da Diktatörlük.

⁷⁴ Franz von Papen bilahare İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Ankara Büyükelçisi görevini sürdürecektir.

⁷⁵ Bendersky, s. 309-328.

C. Walter Lippmann Kolokyumu

Walter Lippmann Kolokyumu, iktisadi düşünceler tarihinin en etkili oluşumlarından biridir; neoliberalizmin entelektüel doğuşudur. Otoriter liberalizm öğretisi iki dünya savaşı arasındaki konjonktürü neticesinde ortaya çıkarak Alman anayasacılığını şekillendirmektedir. Fakat bu durum Almanya ile sınırlı değildir. İki dünya savaşı arası dönemde Batı’da yaşanan gelişmeler, dönemin liberal entelektüellerini çözüm bulma arayışına itmiştir. Böylece 1938’de Walter Lippman Kolokyumu toplanmıştır. Buradan çıkan sonuç ise dünyanın kurtuluşunun neoliberalizmde olduğudur.

Neoliberalizm konusundaki baskın anlatı, bu terimin 1938’deki Walter Lippmann Kolokyumu’nda ilk defa kullanıldığı şeklindedir. Oysa bu terim henüz 1922’de sosyalist Max Adler tarafından kullanılmıştır. Terim, Avusturya İktisat Okulu’nun önemli temsilcilerinden Mises’in liberal iktisat teorisini nitelendirmek için ortaya atılmıştır; fakat pejoratif, yani küçümser bir tavırla kullanılmaktadır. Neoliberalizm sonraki yıllarda çeşitli akademik metinlerde geçmekle birlikte bu küçültücü tavrın hedefi olmaktan kurtulamamıştır⁷⁶.

Walter Lippman Kolokyumu, 26-30 Ağustos 1938 tarihlerinde Paris’te düzenlenmiş akademik bir toplantıdır. Neoliberalizm, daha öncesinde kullanılan bir terim olsa da Walter Lippmann Kolokyumu’nda kuramsallaştırılmıştır. Toplantının organizatörü Fransız felsefecisi Louis Rougier’dir. Toplantı, Amerikan siyaset bilimcisi Walter Lippmann’ın *An Inquiry into the Principles of Good Society* isimli eserinin *La Cite libre* adıyla Fransızcaya tercüme edilmesinin hemen ardından düzenlenmiştir. Lippmann; kitap çevrilip yayınlandığından Paris’e gelmiştir. Bunun üzerine eserin konu aldığı hususlar etrafında akademik bir toplantı düzenlenmesi planlanmıştır. Çünkü Rougier’e göre bu kitap, liberalizmin yeniden inşasının manifestosudur⁷⁷.

Rougier’in açılış konuşması, neoliberalizmin hangi esaslar üzerine dayanacağını özetlemektedir. Rougier’e göre;

“İktisadi yaşam; mülkiyet, sözleşme, patent ve iflas sistemini, meslek birliklerinin ve ticaret cemiyetlerinin statüsünü, parayı ve bankayı, iktisadi denge yasaları gibi doğa vergisi değil, yasa koyucunun olumsal yaratıları olan her şeyi belirleyen hukuksal bir çerçeve içinde cereyan eder”⁷⁸.

⁷⁶ Magness.

⁷⁷ Dardot/Laval, s. 143-144.

⁷⁸ Dardot/Laval, s. 145.

Hayek, piyasanın devlet tarafından kurulan bir yapı olduğu fikrine derhal muhalefet etmiştir. Hayek'e göre piyasa, kendiliğinden düzenin ürünüdür. Bu husus, ileride Hayek'i ordoliberallerden ayıran en önemli hususlardan biri olacaktır⁷⁹. Bununla birlikte Hayek, devletin piyasa düzeninin devamı için hukuki müdahalesine kategorik olarak karşı değildir. Rüstow ise kendi bakış açısını şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Burada, bizim çevremizde, iki farklı bakış açısının temsil edildiği inkâr edilemez. Kimileri geleneksel liberalizmi eleştirmeyi ya da değiştirmeyi temel önemde bulmuyor... Bizler ise liberalizmin çöküşünün sorumlusunu bizzat liberalizmde arıyoruz ve sonuç olarak çıkış yolunu liberalizmin temelden yenilenmesinde arıyoruz”⁸⁰.

Kolokyumda temel itibarıyla iki fikir öne sürüldüğü söylenebilir. Birincisi, Hayek'in öne sürdüğü kendiliğinden düzen liberalizmi, ikincisi ise ordoliberalizmdir. Burada önemli olan artık yeni bir liberal anlayışın ortaya çıkmasına duyulan ihtiyaçtır. Böylece kolokyumun ortak akı, klasik liberalizmin devlete gerekli bir kötülük şeklindeki bakışının yıkıldığını ilan etmektedir. İster devlet piyasayı kursun ister piyasa kendiliğinden düzenin ürünü olsun, devlet, artık piyasanın hukuki vasisidir.

Rougier, totaliter ideolojilerin yükselişiyle baş etmek için liberalizmi yeniden kurmayı amaçlamaktadır. Bu kolokyum, onun için yeni türde bir liberal doktrin oluşturmaya ve yaymaya yönelik uluslararası bir örgütlenmenin başlangıcı olmalıdır. Bu örgütlenme, Rougier tarafından kurulan *Liberalizmin Yenilenmesi İçin Uluslararası İncelemeler Merkezi* olacaktır. Fakat İkinci Dünya Savaşı kapıyı çalacak ve Fransa'nın Almanya tarafından işgaliyle bu merkez dağılacaktır⁸¹.

D. Mont Pelerin Cemiyeti ve Neoliberalizmin Hukuki Manifestosu

Neoliberalizme dayanan anlayışlar esasında birden fazla yerde ortaya çıkmıştır. Chicago, Freiburg, Cenevre, Londra, New York ve Paris bunlardan en önemli olanlarıdır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, (neo) liberal güçleri örgütlemeye yönelik bu yeni başlayan girişimi aniden durdurmuştur. Katılımcıların çoğu dağılmış ve savaş koşullarında Nazizme karşı ve-

⁷⁹ Reinhoudt/Audier, s. 60. Ayrıca bu eserde Kolokyumda yapılan konuşma ve tartışmaların tutanakları bulunabilir.

⁸⁰ Dardot/Laval, s. 148.

⁸¹ Dardot/Laval, s. 144.

rilen mücadele sosyalistlerin örgütlenerek güçlenmesine muazzam bir destek sağlamıştır; böylece savaştan sonra düşman farklı bir totaliter tür olarak yeniden şekillendirilmiştir⁸².

Savaşın sona ermesiyle birlikte birçok merkez, neoliberalleri bir kez daha bir araya getirmek için çaba göstermiştir. Hayek'in liderliğinde, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde birbirlerinden az çok haberdar olan bir dizi entelektüel, Cenevre Gölü yakınındaki bir köy olan Mont Pelerin Kasabası'nda toplanarak bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyetin kurulduğu toplantı, 1 Nisan Salı gününden 10 Nisan 1947 Perşembe gününe kadar sürmüştür⁸³.

Mont Pelerin Cemiyeti günümüzde halen faaldir. Bu cemiyetin başkanları arasında ünlü iktisatçılar bulunmaktadır; Hayek, Friedman ve Avusturya İktisat Okulu'nun temsilcisi von Mises'ten Chicago hukuk ve iktisat okulunun geliştirdiği anayasal iktisat akımının ünlü savunucularından James Buchanan'a kadar bu cemiyetin başkanları ünlü neoliberallerdir⁸⁴.

Neoliberallerin ortak özellikleri, piyasa – devlet ilişkisinin siyasi, iktisadi ve hukuki boyutlarına kapsamlı çözümler getiren kuramsal bir çerçeve oluşturmalarıdır. Bu çerçevenin oluşturulması amacıyla 7 Nisan 1947 tarihinde genel kurula taslak bir neoliberal manifesto sunulmuştur. Bu manifesto 10 maddeden oluşmaktadır; bu sebeple taslak neoliberalizmin “on emir”i olarak adlandırılmıştır⁸⁵. Bu maddeler şu şekildedir⁸⁶:

1. Kişi özgürlüğü, ancak etkin rekabetçi bir piyasanın iktisadi faaliyetlerin yönlendiricisi konumunda olduğu bir toplumda korunabilir. Yalnızca üretim araçlarının özel mülkiyeti vasıtasıyla iktidarın ademimerkezileşebildiği bir ortamda kişi özgürlüğünü tehdit eden güç temerküzlerinden kaçınmak mümkündür.

2. Tüketicinin neyi satın alacağına karar verme özgürlüğü, üreticinin ne yapacağını seçme özgürlüğü ve işçinin mesleğini ve çalışacağı yeri seçme özgürlüğü, yalnızca özgürlüğün kendisi adına değil, fakat üretimde verimlilik için de gereklidir. Bireysel tatmin açısından çıktığı en üst düzeye çıkarmak istiyorsak böyle bir özgürlük sistemi şarttır. Bu bireysel özgürlüklerden

⁸² Plehwe, s. 14.

⁸³ Plehwe, s. 15.

⁸⁴ Başkanların listesi için bkz. Plehwe, s. 18-19.

⁸⁵ Plehwe, s. 24.

⁸⁶ Hartwell, s. 39-40.

ayrılma, yalnızca daha az mal ve hizmet üretilmesine değil, yanlış mal ve hizmetler üretilmesine yol açar. Sadece köle olmayı kabul ederek kendimizi zenginleştiremeyiz.

3. Bütün rasyonel insanlar gelecek için planlama yapılması gerektiğine inanırlar. Ancak bu, her bireyin kendi hayatını planlama hakkını da içerir. Kendi inisiyatifini, iradesini ve özgürlüğünü, iktisadi kaynakların kullanımını planlayan merkezi bir yönetimin gereklerine teslim etmeye zorlandığında bu haktan yoksun kalır.

4. Rekabetçi piyasaların gerilemesi ve toplumun totaliter kontrole doğru yönelmesi kaçınılmaz değildir. Totalitarizm özgür ve müreffeh bir toplumu yaratmak için uygun araçların ne olduğuna ilişkin hatalı değerlendirmelerin ve bu değerlendirmelere dayanan politikaların sonuçlarıdır.

5. Etkin bir rekabet düzeninin korunması, uygun yasal ve kurumsal çerçevenin kurulmasına bağlıdır. Mevcut çerçeve rekabetin işleyişini daha verimli ve faydalı kılacak şekilde önemli ölçüde değiştirilmelidir. Bu çerçevenin kurulmasına yönelik sürekli görüş alışverişi, üzerinde durulması gereken acil bir sorundur.

6. İdarenin eylem ve işlemleri mümkün olan en üst düzeyde hukukun üstünlüğü ile sınırlandırılmalıdır. Bu, siyasi iktidarın eylemlerinin öngörülebilir hale getirilmesinin tek yoludur. Böylece, siyasi iktidarın takdir yetkisine sahip olduğu eylem alanı mümkün olan en alt düzeye indirilmiş olmalıdır. Şunu kabul etmek gerekir ki, devletin yetki alanındaki her bir genişleme özgür bir toplumun sürdürülebilirliğinin asgari temelini yavaş yavaş aşındırır. Bu sebeple devlet faaliyetlerini önceden ve otomatik olarak sınırlandıran bir denge mekanizması, kusurlu çalışsa bile devletin “iradi” yönlendirmesine bağlı herhangi bir sisteme tercih edilmelidir.

7. Totalitarizme yönelik genel eğilimin sorumlusu olan mevcut görüşteki değişiklikler ekonomik öğretilerle sınırlı değildir. Bunlar aynı zamanda ahlak ve felsefe alanında ve tarihin yorumlanmasında da ifade bulan bir fikir hareketinin parçasıdır. Bireysel özgürlüğe yönelik tecavüzlere direnmek isteyenler, dikkatlerini bu daha geniş fikirlere ve aynı zamanda ekonomik alan-dakilere yöneltmelidir.

8. Herhangi bir özgür toplum, özellikle geniş çapta kabul görmüş bir ahlaki kuralların varlığını gerektirir. Bu ahlaki kuralların ilkeleri, kolektif eylemi de en az kişilerin eylemi kadar yönlendiren ilkeler olmalıdır.

9. Özgür bir toplumun yok olmasına yol açan en tehlikeli entelektüel hatalar arasında, tarihsel gelişimin uymamız gereken yasalarını keşfedebileceğimize inanan tarihsel kadercilik ve tüm mutlak ahlaki standartları reddeden ve her türlü siyasi aracı hedeflediği amaçlara göre meşrulaştırma eğiliminde olan tarihsel rölativizm yer alır.

10. Siyasi baskılar düşünce ve bilim özgürlüğüne yeni ve ciddi tehditler getirmiştir. Hedeflerimize ulaşmamız için tam entelektüel özgürlük o kadar önemlidir ki hiçbir sosyal çıkar düşüncesinin buna zarar vermesine asla izin verilmemelidir.

İlk bakışta yukarıdaki ilkeler, aydınlanma felsefesinin ortaya koyduğu ilkelerin keskin bir liberal tekrarı gibi görünür. Oysa bu taslahta öyle maddeler vardır ki son derece radikal kabuller içermektedir. Taslağın henüz birinci maddesi gücün ademimerkezileşmesi ifadesiyle neoliberalizmin en önemli gereklerinden birinin federalizm olduğu imasında bulunur; zaten Hayek ve onu takip edenler de federalizmin anayasacılık için olmazsa olmaz bir unsur olduğunu belirteceklerdir⁸⁷.

Taslağın beş ve altıncı maddeleri, neoliberalizmin hukuki düzenini ele almaktadır. Özellikle altıncı madde, liberalizmin temel hukuki kabulüyle başlamakta, fakat maddenin lafzı yükselen bir tonla devam etmektedir. Buna göre devletin eylem ve işlemlerini sınırlandıran bir anayasal çerçeve, kusurlu bile olsa, devletin “iradi (conscious)” eylemine dayanan her türlü sisteme tercih edilmelidir. Yani bir devlette, demokratik iktidarın yetkilerine getirilen anayasal sınırlandırmalar, bu anayasa kusurlu olsa bile evladır. Neoliberalizmin otoriter liberalizmle örtüştüğü yer tam olarak burasıdır. Neoliberalizm, demokratik karar alma mekanizmalarından o denli korkmaktadır ki kusurlu bir anayasal sistemi dahi demokratik karar alma mekanizmalarının üstünlüğüne ve hatta eşitliğine karşı kabul etmektedir.

Taslağın dokuzuncu maddesi ise tarihsel rölativizm ve tarihsel realizmi totaliter iktidarların sorumlusu olarak görmektedir. Bunun yerine de evrensel ahlak ilkelerine dayanan bir sistemin şart olduğunu belirtmektedir. Fakat bu evrensel ilkelerin şekillenmesinde halkın veya milletin demokratik iradesinin rolü belirgin değildir. Yukarıda kusurlu işlese bile anayasacılık ideolojisinin evrensel olduğu iddia edilen kabullerine dayanan idarenin “iradi” herhangi bir idareye üstünlüğü söz konusudur. Elbette bu kabuller neoliberal

⁸⁷ Erdoğan, 2015, s. 27.

esaslar doğrultusunda şekillenecektir.

Neoliberalizmin “on emir”i kabul görmemiştir. Totaliter sistemlerin henüz yıkılmış olmasının verdiği korkunun gölgesinde aşırı uçlara kayan bu metin, yapılan toplantıların ardından sadeleştirilerek sonuç bildirgesi hazırlanmıştır. Bu bildiri şu şekildedir:

“Medeniyetin temel değerleri tehlikededir. İnsan haysiyetinin ve özgürlüğünün asli koşulları yeryüzünün büyük bölümünde daha şimdiden yitmiştir. Kalanıdaysa gelişen güncel politika eğilimlerinin aralıksız tehdidi altındadır. Keyfi iktidar uzantıları bireyin ve gönüllü grupların konumunu giderek zayıflatmaktadır...”

Grubumuz bu gelişmelerin bütün mutlak ahlak standartlarını inkâr eden bir tarih görüşünden ve hukukun üstünlüğünün arzulanırlığını sorgulayan teorilerin yükselişinden beslendiğini savunmaktadır. Ayrıca rekabete dayalı piyasaya ve özel mülkiyete inancın azalmasının da bunu teşvik ettiği görüşündedir; zira bu kurumların beraberinde gelen inisiyatif ve sınırlı iktidar olmadan özgürlüğün etkili şekilde kurulabileceği bir toplum hayal etmek güçtür⁸⁸..

Özünde ideolojik bir hareket olan hareketimizin entelektüel argümanlar ve geçerli iddialar ile temellendirilmesi gerektiğine inanan grubumuz bir ön araştırma yapmış ve temel olarak, diğerlerinin yanı sıra konuyla ilgili aşağıdaki hususlara inter alia daha fazla çalışılmasında fayda olduğu kanaatine varmıştır.

1. Mevcut krizin temel ahlaki ve ekonomik kökenlerini anlatmak için doğasının analizi ve açıklanması gerekmektedir.

2. Totaliter ve liberal düzen arasında daha açık bir şekilde ayrım yapılabilmesi için devletin temel hukuk fonksiyonlarının birbirinden ayrılarak yeniden tanımlanması gerekir.

3. Hukukun üstünlüğünü yeniden tesis etme ve güvence altına alma yöntemlerinin başkalarının özgürlüğüne müdahale etmeden bireylerin gelişmesini sağlayacak ve özel hukuktan kaynaklanan hakların yağmacı gücün temeli olmasına izin verilmeyecek şekilde nasıl geliştirilebileceğinin araştırılması gerekir.

⁸⁸ Çeviri şu eserden alınmıştır: Harvey, s. 28.

4. Uygun araçlarla asgari standartlar belirlemenin piyasanın işleyişine aykırı düşmeyeceği kabulüne yönelik araştırmalar yapılmalıdır.

5. Özgürlüğe düşman ideolojilerin tarihi çarpıtıp insanlığın ilerlemesi söylemiyle kötüye kullanmasının engellenmesi için mücadele yöntemlerinin araştırılması gerekir.

6. Barış ve özgürlüğün korunmasına ve uyumlu uluslararası ekonomik ilişkilerin kurulmasına izin veren bir uluslararası düzenin nasıl yaratılabileceğinin araştırılması gerekir⁸⁹.”

Mont Pelerin Cemiyeti’nin sonuç bildirgesi, taslak manifestonun kesinliğine sahip değildir. Bununla birlikte bu bildirinin iki yönüyle öne çıktığını görmek mümkündür. Bunlardan birincisi, ilk üç maddedeki liberal bir sistemin kurulması ve yıkılmaması için uygun hukuki çerçevenin kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti ilkelerini yeniden tanımlayarak tesisidir. Bu anayasacılığı imler. İkincisi ise dört vd. maddelerde uygun araçlarla ulusal piyasaların işleyişine ilişkin asgari standartlar belirlenmesine yönelik çağrıdır; bu işleyiş elbette uluslararası kabul gören asgari standartlarla belirlenecektir. Bu da otoriter liberalizmi imler.

III. REFAH DEVLETİ KRİZİNE NEOLİBERAL YANIT VE ANAYASACILIĞIN YENİDEN İNŞASI

Mont Pelerin Cemiyeti’nde ortaya konan neoliberal esaslar hemen kabul görmemiştir. Dünya, önce Keynes’in ortaya koyduğu “gömülü liberalizm” tedbirleriyle yeniden şekillenmiştir. Neoliberal esasların tatbiki için ise en erken 1970’leri beklemek gerekecektir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan sistem, savaş öncesi ortaya çıkan sosyal devlet anlayışını, yukarıda belirtilen uluslararası piyasa sistemi şemsiyesi altında esas almıştır. Bununla birlikte hâkim anlayışın adı “refah devleti” olmuştur; mimarı da ünlü iktisatçı Keynes’tir. Her ne kadar sistem, sosyal refah devletini öncelemiş olsa da bu sisteme, gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasında eşitlikli ticari mübadelenin varlığı dolayısıyla “gömülü liberalizm” de denmektedir⁹⁰.

İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına gelindiğinde, küresel ölçekte istikrarlı bir uluslararası piyasa sisteminin inşasının önemi çok daha net biçim-

⁸⁹ Hartwell, s. 41-42.

⁹⁰ Harvey, s. 19.

de ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, savaş henüz sona ermeden düzenlenen Bretton Woods Konferansı'nda, savaş sonrası döneme ilişkin uluslararası para sisteminin temel ilkeleri belirlenmiştir. Bu sistemde klasik altın standardına kısmen dönüş söz konusu olmuş; ancak yalnızca Amerikan doları doğrudan altına çevrilebilir kabul edilmiştir (1 ons altın = 35 dolar sabit paritesiyle). Diğer ülkelerin para birimleri ise, dolaylı biçimde, Amerikan doları üzerinden altına endekslenmiştir. Bu düzenlemeyle birlikte, ulusal para arzının belirlenmesinde siyasi iktidarların keyfi kararları değil, ülkelerin sahip olduğu altın ve döviz rezervleri esas alınmıştır. Böylece, siyasal otoritenin para yaratma yetkisi ciddi biçimde denetim altına alınmıştır. Bu kuralların dışına çıkarak keyfi şekilde para arzını artıran ülkelerin para birimleri, başta Amerikan doları olmak üzere diğer para birimleri karşısında hızla değer kaybına uğrayacak; bu durumda ilgili hükümet, kaçınılmaz biçimde ulusal parasının değerini düşüren bir devalüasyona gitmek zorunda kalacaktır⁹¹.

Refah devleti veya gömülü liberalizm anlayışı, 1971 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin doların altına çevrilebilirliğini kaldırması ile sona ermiştir. Bu sistemin yerini de dalgalı döviz kuru sistemi almış, böylece günümüzde hala etkin olan neoliberal politikalara geçişin temelleri atılmıştır. Bu şekilde anayasacılık, ufkunu genişletmiş ve hükümetin demokrasi dışı karar alma süreçlerini meşrulaştıran bir ilkeler dizisi haline gelmiştir⁹². Aşağıda bu süreçte, anayasacılığın değişen konumu ele alınacaktır.

A. Hukukun Sosyal Küreselleşmesi ve Anayasacılığın Konumu

Kennedy'ye göre on dokuzuncu yüzyıldan itibaren hukuk ve hukuk anlayışı, üç küreselleşme sürecine maruz kalmıştır. Bunlardan birincisi 1850-1914 arasında klasik hukuk düşüncesinin küreselleşmesidir. İkincisi, 1900-1968 arasında baskın olan hukukun sosyal küreselleşmesidir. Üçüncüsü ise 1945-2000 arasında neo-formalizm ve yargı temelli hukuk anlayışının küreselleşmesidir⁹³.

Hukukun birinci küreselleşmesi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde gerçekleşmiştir. Bu anlayışın üç temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, kamu hukuku – özel hukuk

⁹¹ Savaş, s. 152-153.

⁹² Loughlin'e göre bu ilkeler şunlardır: kapsamlılık, temsil, güç ayrılığı, kalıcı çerçeve, yargısal vesayet ve rejimin kimliğinin ifade edilmesi. Loughlin, 2022, s. 20.

⁹³ Kennedy, s. 36-40.

ayrımıdır. İkincisi, bireycilik ve formalist hukuk anlayışına sıkı sıkıya bağlılıktır. Üçüncüsü ve en önemlisi ise bu özelliklerin temelini oluşturan hukukta irade teorisidir⁹⁴. Tüm bu özellikler esas itibarıyla yukarıda bahsettiğimiz uluslararası piyasa sisteminin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde yarattığı nispeten barışçıl klasik liberalizm çağının özelliklerinden başkası değildir.

Hukukun sosyal küreselleşmesi şeklinde ifade edilen anlayış yirminci yüzyılın başında şekillenmiştir. Kennedy, bu anlayışın İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda gücünü tükettiğini ifade etmektedir. Fakat yazar, bu anlayışın hem uluslararası kalkınma stratejisini hem de üçüncü dünya ülkelerindeki kalkınma stratejilerini büyük ölçüde etkilediğini kabul etmektedir⁹⁵. Hukukun sosyal küreselleşmesi, anayasacılığın klasik amacı olarak ifade edilen iktidarın sınırlandırılması ve temel hakların korunması misyonlarına üçüncü bir misyon eklemiştir. Bu, sosyal devletin sağlanması için devletin adil bir yönetim, paylaşım ve edim sistemi kurması ve böylece kişinin özgürce varoluşunun pozitif özgürlük üzerinden korunmasıdır. Eklenen üçüncü misyon ile anayasacılığın “sosyal anayasacılık” şeklinde anlaşılmaya başlandığı ifade edilmektedir⁹⁶.

İkinci küreselleşme, birinci küreselleşmenin temelindeki anlayışlara tepki niteliğindedir. Bu anlayış, birinci küreselleşmenin hukukta bireyci ve tümdengelimci yöntemine karşı çıkmıştır. Böylece birinci küreselleşme anlayışındaki “irade”nin yerini ikinci küreselleşmede “sosyal” almıştır. Böylece bu dönemde iş hukuku, idare hukuku, aile hukuku ve uluslararası hukuk gibi alanlar öne çıkmıştır⁹⁷.

İkinci küreselleşmenin temel amacı dönemin önde gelen siyasal ideolojileri olan klasik liberalizm ile Marksizm arasında üçüncü bir yol oluşturmaktır. Böylece ikinci küreselleşme anlayışının itici gücü, liberalizmi kendisinden kurtarmak olmuştur⁹⁸. Keynes'in refah devleti anlayışı ise bu amacın iktisadi ayağını oluşturur. Böylece hukukun ikinci küreselleşmesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sönmölenmek üzereyken diriltölmüş ve 1960'lı yılların başat kalkınma stratejisi haline gelmiştir.

⁹⁴ Kennedy, s. 44.

⁹⁵ Kennedy, s. 59.

⁹⁶ Duygun, s. 1-2.

⁹⁷ Kennedy, s. 59.

⁹⁸ Kennedy, s. 60.

1944 yılının Temmuz ayı içerisinde Amerika Birleşik Devletleri'nin New Hampshire Eyaleti'nin Bretton Woods Kasabası'nda önemli bir uluslararası toplantı gerçekleşmiştir. Bu toplantının organizatörleri İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes ve Amerikan Hazine müşavirlerinden Harry Dexter White'tır. Bretton Woods sistemi olarak anılacak İkinci Dünya Savaşı sonrası iktisadi esasları belirleyen bu toplantıda kurulan sisteme Bretton Woods sistemi adı verilmektedir.

Rodrik'e göre tarihsel deneyimler, yerel ihtiyaçların küresel ekonominin gerekleriyle çatıştığında galip gelebileceğini göstermiştir. Bu şartlar altında Keynes ve White, bu gerçeği yok sayıp tamamen çöküşü göze almaktansa sistemde emniyet supabı bulundurmanın daha doğru olacağını düşünmüşlerdir⁹⁹. Buna göre tam istihdam, iktisadi büyüme, eşitlik, sosyal sigorta ve refah devleti gibi yerli politika hedefleri, uluslararası iktisat politikası, yani küreselleşme karşısında önceliğe sahip olacaktır. Böylece yurtiçindeki sosyal ve iktisadi ihtiyaçlara cevap vermeleri için hükümetlere imkân sağlanması gerekmektedir¹⁰⁰. Yani devletler, kendi iç politikalarında sosyal önceliklecekler, kendi iç piyasalarına iktisadi müdahalelerle sosyal barışı tesis ettikten sonra küresel iktisadi önceliklere uyum sağlamayı gündemlerine alacaklardır.

Sosyal devlet anlayışı ve sosyal hakların tanınarak bunlara öncelik verilmesi Keynes'in tam istihdam ve sosyal eşitliği önceleyen politikalarının ürünü olarak telakki edilmelidir. Keynes'e göre ücretler, fiyatlar ve faiz hadleri, tam istihdamı sağlayacak şekilde kendiliğinden değişmez. Bu önerme ile Keynes, klasik iktisada yönelik devrimci bir taarruz gerçekleştirmiş olmaktadır¹⁰¹.

Bretton Woods sistemi, refah devletini yaratmıştır. Böylece yukarıda Kennedy'nin belirttiği şekliyle dünyada hukuk sisteminin öncelikleri de değişmiştir. Tam istihdamın sağlanması başlı başına iş hukukunun imtiyazlı bir dal olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Keza hukuki yorum da sosyal alanın önceliklerine göre belirlenmiştir. Rodrik'e göre bu sistem otuz yıllık bir iktisadi barışı beraberinde getirdiği gibi aynı zamanda küreselleşmenin altın çağıdır. Bu dönemdeki iktisadi başarının on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki barışçıl klasik liberal çağda dahi yakalandığını söylemek mümkün

⁹⁹ Rodrik, s. 60.

¹⁰⁰ Rodrik, s. 61.

¹⁰¹ Stewart, s. 73 vd.

değildir¹⁰².

Bretton Woods sistemi yalnızca Batı dünyasında sosyal eşitliği temin etmemiştir. Sosyal eşitliği önceleyen bir küreselleşme anlayışı ancak bağımsız devletlerin ticari ve siyasi eşitliği üzerine inşa edilebilir. Bu doğrultuda Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıyla İngiltere, tedrici olarak eski sömürgele-
rinin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Modern uluslararası düzen sö-
mürgecilik yerine üçüncü dünyadan gelen hammadde ile Batıdan gelen sanayi
mallarının eşitsiz mübadelesi üzerine oturmuştur¹⁰³. Bretton Woods sistemi,
bu şekilde sosyal küreselleşmenin hızlandırıcısı işlevi görmüştür. Bu sebeple
de refah devletinin öncelikli amacının aslında sosyal olmadığı, liberalizmin
küreselleşmesine hizmet ettiği, yani gömülü liberalizmin söz konusu olduğu
eleştirisi yapılmıştır¹⁰⁴.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yapılan anayasalarda refah
devleti anlayışının izlerini görmek mümkündür. Bu yönüyle değerlendiril-
diğinde Türkiye'de sosyal devlet anlayışına yer veren ilk anayasanın 1961
Anayasası olması şaşırtıcı değildir. Zira 1961 Anayasası, tam da hukukun sos-
yal küreselleşmesinin zirvede olduğu dönemde yapılmıştır¹⁰⁵. Nihayet Türk
anayasaları içinde geniş sosyal haklar kategorisine ilk yer veren anayasa da
1961 Anayasası'dır. Biz günümüzde anayasaların içeriğinin belirlenmesinde
uluslararası sistemin renginin ne denli etkin olduğunu biliyoruz. 1961 Ana-
yasası ise söz konusu dönemde refah devleti anlayışından etkilenen ne ilk ne
de son anayasadır. Fakat 1970'lerden itibaren hukukun sosyal küreselleşmesi
sona erecek ve bugün bildiğimiz pejoratif anlamıyla neoliberal küreselleşme
başlayacaktır.

B. Refah Devletin Sonu ve Neoliberal İktisadın Zaferi

Adı ister refah devleti ister gömülü liberalizm olsun, Keynes ve Whi-
te tarafından kurulan sistem, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldukça etkili
olmuş, diğer disiplinleri etkilediği gibi hukuku ve dolayısıyla anayasacılık
ideolojisini kendi önceliklerine göre şekillendirmiştir. Peki otuz yıl boyunca
küreselleşmeye altın çağını yaşattığı iddia edilen sistem ne oldu da terkedildi?

¹⁰²Rodrik, s. 63.

¹⁰³Kennedy, s. 88.

¹⁰⁴Harvey, s. 19.

¹⁰⁵Duygun, 1961 Anayasasının bu sebeple Türk anayasacılığının doruk noktası olarak görmek-
tedir. Duygun, s. 71.

Bu soru, neoliberal politikaların ortaya çıktığı 1970'li yıllardan bu yana sorulmaktadır. Sorunun tek bir yanıtının olduğunu söylemek mümkün değildir. Biz burada bu sorunun muhtemel yanıtlarını, neoliberal politikalara geçişin anayasacılık ideolojisi üzerinde yarattığı etkiyi de açıklayarak ele almaya çalışacağız.

Bretton Woods Antlaşmaları çatısı altında kurulan sistem 1950 ve 1960'larda gerek merkez gerekse de çevre ülkelerde yüksek istihdam oranlarını beraberinde getirmiştir. Bu durum şehirlerde nispeten müreffeh bir yaşamı sağlamış, dünyanın kent nüfusu artmaya başlamıştır¹⁰⁶. Fakat bu artış istihdam dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Üstelik artık şehirler daha kalabalık olduğundan enflasyon da yükselmeye başlamıştır. Oysa klasik iktisadın kabulüne göre yatırımların azaltılması, işsizliği arttırırken enflasyonu düşürmelidir. Fakat, 1960'ların sonlarından itibaren enflasyon, işsizlikle birlikte yükselmiş, piyasa durgun olmasına rağmen enflasyon düşürülememiştir. Bugün 1970'lerde ABD ve İngiltere'de başlayarak önce Avrupa, sonra da dünyaya yayılan bu durum iktisat tarihinde durgunluk içinde enflasyon – stagflasyon krizi olarak anılmaktadır¹⁰⁷.

Stagflasyon krizi kitlelerde huzursuzluk yaratmıştır. Bu huzursuzluk, Türkiye'de olduğu gibi 1960'ların sonundan itibaren tüm dünyada kamu düzenini sarsan anarşik eylemlerin temel sebebi olarak gösterilmiştir. Öyle ki bu dönemde sosyalist sol, İtalya'da iktidara yaklaşmış, sosyalist solun programını takip eden İşçi Partisi, mesela İngiltere'de iktidara gelmiş, İskandinav ülkeleri sol siyasetin ciddi yükselişine sahip olmuştur¹⁰⁸. İşte neoliberal döneme geçiş, dünyanın büyük iktisadi güce sahip olan devletlerinden başlayarak piyasa sisteminin kendisine karşı bu yükselişe verdiği otoriter cevaptır. Böylece neoliberalizm, devleti, 1970'lerden başlayarak anayasacılık ideolojisini dönüştürerek düzenlemeye başlamıştır. Bu yeni düzenlemenin temelinde ise kemer sıkma, tam istihdam politikalarının terk edilmesi gibi anti-Keynesyen tedbirlerin yanı sıra söz konusu tedbirlerin devlet tarafından kolaylıkla uygulanabilmesini sağlamak amacıyla yönelik olarak yürütmenin güçlendirilmesi olgusu bulunmaktadır. Bu noktada Polanyi'nin analizini unutmadan kısa bir politik ekonomik kuram değerlendirmesi yapmakta fayda vardır.

Bretton Woods Konferansı sonucunda şekillenen ve altın standar-

¹⁰⁶ Bu yönde bkz. Harvey, s. 18 vd.

¹⁰⁷ Rodrik, s. 89.

¹⁰⁸ Harvey, s. 21-22.

dına dayalı olarak kurgulanan sistem, uluslararası ödemeler dengesinde yaşanan sorunlara—özellikle ithalat finansmanı ve ulusal yatırım eksikliklerine—çözüm üretmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri’nin liderliğinde, Amerikan dolarının sabit bir altın miktarına (1 ons = 35 dolar) endekslenmesi temelinde yeni bir uluslararası ödeme sistemi oluşturulmuştur. Sistemin başlıca hedefi, ülkelerin ödemeler dengesinde ortaya çıkabilecek açık ya da fazla durumlarının makroekonomik istikrarsızlıklara yol açmasını önlemektir. Bu amaca ulaşmak için benimsenen mekanizma, ülkelere sınırlı ölçüde hareket serbestisi tanıyan, ulusal para birimlerinin Amerikan doları karşısında sabit bir kur üzerinden belirlenmesini öngören, ancak gerekirse bu kurun yeniden ayarlanabilmesine imkân tanıyan bir sabit fakat ayarlanabilir kur rejimidir¹⁰⁹. Bu rejimde ulusal para arzı, siyasi otoritenin takdiri yetkisine değil, ulusal altın rezervine tabidir. Bu sebeple ulusal para arzı, ancak ulusal altın rezervi artarsa arttırılabilir¹¹⁰.

Altın rezervlerinin sınırlı olması ve uluslararası ticarete yaşanan dalgalanmaların da etkisiyle dolar uluslararası ticarete ödeme problemlerini çözmek için yetersiz kalmıştır. Bunun yanında zaman içinde altına olan talep artmıştır; çünkü altının dolar bazında belirli bir karşılığı vardır. Böylece altın, dolar karşısında da değer kazanmaya başlamıştır. Bu durum sistemin çökmesine sebep olmuştur¹¹¹. 1971 yılında ABD Başkanı Nixon, Bretton Woods Antlaşması’nda belirlenen dolar-altın paritesine artık bağlı kalmamayacağını açıklamış, 1973 yılında sabit kur sisteminden dalgalı kur rejimine geçilmiştir¹¹².

Doların altına sabitlenmiş paritesinin sona erdirilmesi, bir yandan Amerikan dolarının küresel ölçekteki hegemonik konumunu zayıflatırken, diğer yandan özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından daha ağır ekonomik yükler doğurmuştur. Dalgalı kur rejiminin benimsenmesiyle birlikte, uluslararası ticarete kullanılan para birimlerinin seçiminde ülkeler, çoğunlukla kendi ulusal paraları yerine, geniş kabul gören rezerv para birimleri olan Amerikan doları ve avroyu tercih etmektedir. Bu durum, bazı ülkeleri dönemsel olarak döviz cinsinden finansmana duyarlı hâle getirmekte; mal ve hizmet alımlarında dış kaynak ihtiyacını artırmaktadır. Her ne kadar doların mutlak hâkimiyeti

¹⁰⁹Eroğlu/Ergen, s. 108-109.

¹¹⁰Savaş, s. 152-153.

¹¹¹Eroğlu/Ergen, s. 109.

¹¹²Rodrik, s. 88.

zamanla sarsılmış olsa da, rezerv para statüsüne sahip bu para birimleri, uluslararası ticarette ve finansal ilişkilerde hegemonik rollerini büyük ölçüde sürdürmektedir¹¹³.

Günümüzde küreselleşme olarak bildiğimiz olgunun temelinde ABD hegemonyası temelli bir neoliberal programın yattığını söylemek böylece mümkün hale gelmektedir. Dolar hegemonyası yetersiz kaldığında ise elbette askeri çözümler devreye girmekte, bu hegemonyaya direnen ülkeler, er ya da geç, öyle ya da böyle yola getirilmektedir¹¹⁴. Neoliberalizm, bu yola getirmede rıza inşası için kullanılan ideolojinin ta kendisidir¹¹⁵; ne kadar eleştirilirse eleştirilsin bir yandan da “tarihin doğruladığı adam”lar¹¹⁶ vasıtasıyla göklere çıkarılmaktadır.

Uluslararası ödemeler dengesi ve uluslararası ticaretin önemi göz önüne alındığında neoliberalizmin aslında dünyada devletlere belli bir nizam verme amacı taşıdığı da ortaya çıkar. Savaş’a göre;

“Uluslararası para sisteminde, dalgalı kur sisteminin ortaya çıkışı ve ulusal para arzını sınırlayan herhangi bir uluslararası kriterin kalmaması “Finansman Devrimi” adı verilen ve uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkileri derinden etkileyen bir başka gelişmeye neden oldu. Ticaret dengesi fazla veren ülkelerin bu ‘fazla’yı değerlendirme istekleri, ticaret dengesi açık veren ülkelerin döviz ihtiyacı ile birleşince, ülkeler arası sermaye akımlarını sınırlandıran tahditler birer birer ortadan kalktı ve sermaye, uluslar arasında “serbest dolaşım”a kavuştu. Uluslararası para ve finansman piyasaları alabildiğine liberalleşti: Dünyanın pek çok ülkesinde sermaye hareketlerini kısıtlayan engeller kaldırıldı ve ülkelerin para ve finansman piyasaları, şimdiye kadar eşi görülmemiş bir biçimde birbiriyle entegre oldu¹¹⁷.”

Uluslararası finans sisteminin bütünleşmesi, bunların dolaşımı konusunda alınacak tedbirlerin ulusal sınırları aşmasını gerektirmiştir. Uluslararası iktisadi sistemin barışçıl biçimde sürdürülmesi, yüksek düzeyde işbirliği ve koordinasyon gerektirmektedir. Bu işbirliğini ve koordinasyonu sağlamak

¹¹³Eroğlu/Ergen, s. 109.

¹¹⁴Benzer yönde bkz. Harvey, s. 162, Harvey, bu durumu askeri-endüstriyel kompleks olarak adlandırıyor.

¹¹⁵Harvey, s. 47 vd.

¹¹⁶Erdoğan, s. 137-42, s. 138.

¹¹⁷Savaş, s. 156.

amacıyla çeşitli uluslararası örgütler kurulmuştur. Bunlardan özellikle iki tanesi çok önemlidir. Bunlardan Uluslararası Para Fonu (IMF) dünya para sisteminin, GATT ve bundan sonraki uygulayıcısı olan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), dünya ticaret sisteminin yürütülmesi görevini yüklenmiştir¹¹⁸.

Buraya kadar anlatılan hususlar temel olarak iyi bilinen hususlardır. Günümüzde gerek IMF, gerekse de Dünya Ticaret Örgütü'nün faaliyetleri pek çok açıdan inceleme ve merak konusudur. Bizim için önemli olan ise bu kuruluşlar vasıtasıyla yaratılmaya çalışılan “uluslararası ekonomik anayasal düzen”dir¹¹⁹. Zira bu düzen, uluslararası iş birliği ve koordinasyon ile sağlanıyorsa, bu durumda devletlerin egemenliği boyunduruk altına alınıyor demektir.

1973 yılında Şili'deki askeri darbenin neoliberal bir yol açtığı iyi bilinmektedir. Tanınmış neoliberal iktisatçılar Hayek ve Friedman, bu askeri darbeden sonra Şili Hükümeti ile iktisat politikası üzerine çalışırlarken 1980 yılında Şili'de yeni bir anayasa yapılmıştır¹²⁰. Nihayet Türkiye'de 1971 ve 1973 yıllarında yapılan anayasa değişikliklerinin temelinde dünyanın girdiği neoliberal yolun olduğu şüphesizdir. Bu değişikliklerle yürütmeye kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmesi, üniversiteler ve TRT'nin özerkliklerinin zayıflatılması, o dönem için bilinen hukuki kurumlara neoliberal tarruzlar olarak not edilmelidir¹²¹. Üstelik bu dönemde otoriter yönelime uygun olarak demokratik yolla seçilen hem iktidar hem de anamuhalefet partilerinin başkan ve üyeleri yönetimden uzaklaştırılmış, yerine bir hukuk profesörü olan Nihat Erim'in başkanlığını yaptığı teknokrat bir kabine gelmiştir. Yine 1980 askeri darbesi ve otorite – hürriyet dengesinde otoriteye ağırlık veren 1982 Anayasası'nın¹²² dünya üzerindeki ilk neoliberal denemelerden biri olduğunu savunmak hiç de güç değildir¹²³.

¹¹⁸ Savaş, s. 158.

¹¹⁹ Savaş, s. 158.

¹²⁰ 1980 Şili Anayasası'nın, anayasacılık vasıtasıyla Şili'nin neoliberal sisteme uyum sağlaması bakımından önemli bir örnek olduğu yönünde bkz. Alemparte, s. 83-109.

¹²¹ Bu yönde önemli bir çalışma için bkz. Angın, s. 22-40.

¹²² Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 38.

¹²³ Bu yönde bkz. Tanör, s. 158.

C. Neoliberal İktisadın Dönüşümü: Minimal Devletten Düzenleyici Devlete

Neoliberalizm, dünya siyasi ve ekonomik düzeninde, ağırlığını hissettirmeye başladığı 1970'lerden bugüne aynı esasları benimsememiş, dönüşüm geçirmiştir. İlk ortaya çıktığı yıllarda neoliberalizm, Hayekçi bir söylemden hareket etmekte, “kendiliğinden düzen” söylemini kabul etmektedir. Bunun sonucu olarak, neoliberalizm, bu dönemde klasik liberallerin ütopyası olan “minimal devlet” anlayışını benimsemiştir¹²⁴. Bu, birinci kuşak neoliberal reformlar dönemini işaret etmektedir¹²⁵.

Özelleştirme tedbirlerinin öne çıktığı birinci kuşak neoliberal dönem, dünyada “Washington Mutabakatı” adı ile bilinmektedir. Bu terim ilk defa 1989 yılında John Williamson tarafından kullanılmıştır. Terimin esasen o dönem Latin Amerika ülkelerinde uygulanan neoliberal reform programını ifade ettiği belirtilmektedir¹²⁶. İçeriğinde ise deregülasyon, ticari ve mali serbestleşme, özelleştirme, para biriminin fazla değerlenmesinin önlenmesi ve mali disiplin vurgusu bulunmaktadır¹²⁷.

Washington Mutabakatı, terimi kullanan Williamson'un amaçladığının aksine sermayenin küreselleşmesini de içermiştir¹²⁸. Sermayenin serbest hareketi, özellikle gelişmekte olan ülkeleri enflasyon ve işsizlikle ciddi şekilde mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Çünkü sermayenin küreselleşmesi, belli bir piyasaya sağlanacak aşırı para akışı ile o piyasada fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır. Ayrıca sistemde refah devletinde olduğu gibi emeğe nispi rahatlama sağlayacak emniyet supabları da yoktur¹²⁹.

1990'lara gelindiğinde neoliberalizmin minimal devlet anlayışı ile devam edemeyeceği anlaşılmıştır. Bu ideolojinin öngördüğü devlet anlayışı, refah devletinde olduğu gibi emeğe nispi bir rahatlama sağlamamakta, bu durum sürekli huzursuzluğa ve krizlere sebep olmaktadır. O halde geriye tek bir

¹²⁴ Zabci.

¹²⁵ Ataay, s. 20-39.

¹²⁶ Rodrik, s. 143.

¹²⁷ Williamson.

¹²⁸ Rodrik, s. 143.

¹²⁹ Bunun bir örneği 1997 yılında Doğu Asya'ya ciddi finans akışı gerçekleşmesi, fakat Doğu Asya piyasalarına giren paraların sigortalanmamış olması, bir anda panikle, yatırımcının parasını geri çekmeye çalışması ve Doğu Asya'da büyük bir ekonomik krize sebep olunmasıdır. Rodrik, buna finansal küreselleşme budalılığı adını vermektedir. Rodrik, s. 79 vd.

çare kalmaktadır: Neoliberal düzende piyasa sisteminin koruyuculuğu ancak güçlü bir devletin alacağı sıkı tedbirlerle sağlanabilir. Böylece ikinci kuşak neoliberalizm ortaya çıkmıştır. “Birinci kuşak” neoliberal reformların bir devamı olmakla birlikte, içerdiği bazı “yeni” yönelimler dolayısıyla “ikinci kuşak” olarak tanımlanan bu reform süreci, 1980 sonrası dönemde öne çıkan “minimal devlet” anlayışından ayrışarak, daha çok “düzenleyici devlet” modeline dayalı bir devlet yapılanmasını hedeflemektedir¹³⁰.

İkinci kuşak neoliberal reformlar, bir taraftan ekonomik etkinliğin artırılması amacıyla rekabetçi piyasa yapılarının inşasını hedeflerken, diğer taraftan sivil toplumun güçlendirilmesini merkeze alan yönetim odaklı bir devlet anlayışıyla temellendirilmektedir. Bu çerçevede neoliberal düşünce, ekonomik rasyonalite ile demokratikleşme süreçlerini birbirine bağlamakta; devletin ekonomik alandaki müdahale kapasitesinin sınırlandırılmasının, yalnızca bürokratik vesayetin geriletilmesini değil, aynı zamanda toplumsal aktörlerin -özellikle sivil toplumun- ön plana çıkarılmasını sağlayarak demokratikleşmeye katkıda bulunacağını savunmaktadır¹³¹.

Biz günümüzde düzenleyici devlet modeli olarak adlandırılan modelin otoriter bir liberalizme evrildiğini iddia ediyoruz. Zira birinci kuşak reformlar, asıl olarak, özelleştirme, devletin küçültülmesi, dışa açılma, deregülasyon gibi politikalara odaklanmakta iken ikinci kuşak reform programının ekonomik yeniden yapılanma başlığı altında gündeme getirdiği öneriler, temelde, küreselleşmeye uyum, serbest piyasa modelinin altyapısının güçlendirilmesi, verimliliğin ve rekabet gücünün artırılmasını amaçlamaktadır¹³². Bunları yaparken de devletin kemer sıkma, fiyat istikrarını sağlama gibi olağanüstü tedbirleri zorlanmadan alabilmesi için gerekli anayasal çerçevenin çizilmesi gerekmektedir.

Tüm bunların yanı sıra Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra hegemon devlet, neoliberal küreselleşmenin gerektirdiği yeni devlet biçimini yaygınlaştırırken, geçmişe göre daha açık ve doğrudan güç kullanabilen bir konuma gelmiştir. Bu süreçte liberal devlet biçimi; uyum, zorunlu uyum, tanınma ve ittifak gibi yollarla farklı ülkelere benimsetilmektedir. Hegemon devletin bu rolü yalnızca siyasal ya da askerî araçlara dayanmaz; stand-by anlaşmaları gibi ekonomik içerikli metinlerden bölgesel bütünleşme projelerinin

¹³⁰ Ataay, s. 23.

¹³¹ Ataay, s. 23.

¹³² Ataay, s. 23-24.

kurucu belgelerine kadar uzanan çok sayıda hukuksal düzenleme de bu süreci belirleyici biçimde etkilemektedir¹³³.

D. Anayasaların Dönüşen Maddi Özü ve Polanyici İkili Devinin Anayasacılık Üzerinden Örneklenilmesi

Neoliberal düzenin önce minimal devlet söylemiyle ortaya çıkması, fakat zaman içinde devleti konumlandırma biçiminin dönüşmesi, anayasacılığı da dönüştürmüş, modern anayasaların ekonomi politikliği de böylece değişmiştir. Bu doğrultuda anayasacılığın dönüşmesinde kuvvetler ayrılığı eksenli tartışmaların yerini ekonomi politik eksenli tartışmaların alması gerektiği, anayasanın maddi özünü dönüşüme uğratanın temelde kurumsal etkenlerden daha çok ekonomi politik etkenler olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır¹³⁴.

Anayasaların dönüşen maddi özü tartışmalarının ekseninde, anayasacılığın halihazırda mevcut çelişkilerinin refah devletinden neoliberalizme geçişi imlediği savı ile anayasacılığın kadim temellerinin zaten otoriter liberalizmin hizmetinde geliştiği savı bulunmaktadır¹³⁵.

Birinci düşüncüyü savunan Scheppele'ye göre anayasacılığın mevcut krizi, Sovyetlerin dağılmasından sonra daha saldırgan bir biçimde ortaya çıkan devlet destekli neoliberalizme yine devlet içinden verilen refah devleti liberalizmi tepkilerinden kaynaklanmaktadır¹³⁶. Hatta yazar daha sonraki bir makalesinde, eskiden otokratların anayasacılık, demokrasi ve liberalizm üçlünün tamamına karşı olduklarını, günümüzde ise liberalizmin dönüşen anlamından ötürü bu karşıtlığı demokrasi ile anayasacılık arasında kurgulandığını ileri sürmüştür; böylece anayasacılık ile neoliberalizmin otoriter bir zeminde özdeşleşmesi ve otokratik rejimlerin yükselmesinin önü açılmış olmaktadır¹³⁷.

İkinci düşüncüyü savunanlar anayasacılık konusunda daha radikaldir. Bunlara göre anayasacılık akımı başından bu yana sorunludur. Loughlin'e göre, ideolojik bir görünüm kazanan anayasacılık kavramı ile bir siyasal rejim türü olarak anayasal demokrasi birbirinden ayırt edilmelidir. Loughlin'in iddiası, anayasacılık ideolojisine başvurulmaksızın da anayasal bir demokrasinin mümkün olduğu; buna karşılık anayasacılık ideolojisinin anayasal demokra-

¹³³ Demirli/Özdemir, s. 65-66.

¹³⁴ Yılmaz, Modern Anayasaların Maddi Özü, özellikle s. 132, 133.

¹³⁵ Yılmaz, Modern Anayasaların Maddi Özü, s. 135-136.

¹³⁶ Scheppele, Liberalism against Neoliberalism, s. 57.

¹³⁷ Scheppele, Autocratic Legalism, s. 559-563.

siye nüfuz ederek onu içten içe aşındırdığıdır. Zira anayasacılık ideolojisi, özgürlüğün güvence altına alınabilmesi için iktidarın yazılı bir anayasa aracılığıyla parçalanması, yönlendirilmesi ve sınırlandırılması gerektiği varsayımına dayanır. Bu çerçevede anayasa, rejimin kolektif siyasal kimliğinin taşıyıcısı ve sembolü olarak konumlandırılır. Sonuç olarak, demokratik meşruiyeti tartışmalı olan yargının harekete geçirildiği ve evrensellik iddiası taşıyan, değiştirilmesi güç bir kamusal fikirler bütünü—başka bir deyişle ideoloji—üzeline inşa edilmiş bir yönetsel düzen ortaya çıkmaktadır¹³⁸.

Loughlin’e yönelttiği eleştiriler çerçevesinde Balkin, anayasacılığın neoliberalizmin ya da küreselleşmenin doğrudan bir aracı veya stratejik ortağı olarak görülmesi bile, en azından bu akımlarla ideolojik bir akrabalık ilişkisi içinde olduğunu tespit etmenin güç olmadığını ileri sürmektedir. Ancak Balkin açısından asıl dikkat çekici olan, anayasacılığın yalnızca belirli bir siyasal yelpazeye özgü olmayıp hem sol hem de sağ tarafından paylaşılan bir düşünsel çerçeve oluşturmasıdır. Bu nedenle anayasacılığın farklı siyasal konumlara karşılık gelen sağ ve sol yorumları mevcuttur. Başka bir ifadeyle, anayasacılık ideolojisi klasik sağ/sol ayrımını kesen ve onu aşan bir nitelik taşımaktadır¹³⁹.

Anayasacılığın neoliberal özüne ilişkin yukarıda belirtilen iki farklı yaklaşım, Polanyi’nin ikili deviniminde toplumun piyasaya karşı gösterdiği tepkiyi anlamlandırmak açısından önemlidir. Eğer ikinci sav benimsenirse bu durumda anayasacılığı toptan reddetmek gerekir. Birinci sav benimsendiği takdirde ise anayasacılığı, dönüştüğü otoriter liberal özden kurtaracak toplumsal karşı devinim aktörlerini belirlemek ve bunların devinimlerini hukuken muayyen bir yere oturtmak gerekir.

Yılmaz’a göre karşı devinimin (hareket) meşruluğu, Gramsci’nin hegemonya kavramsallaştırması üzerinden okunabilir. Yazara göre Polanyi, kendini korumak üzere harekete geçecek toplumu tanımlamamakta, hareketin aktörleri konusunda bir belirleme yapmamakta, karşı direnişin eylem biçimleri ve aktörleri konusunda net cevaplar üretmemektedir¹⁴⁰. Bu doğrultuda karşı devinimin kodlarını Gramsci’nin hegemonya kuramında arayan yazar, Polanyi ile Gramsci arasındaki farklar ve paralelliklere dikkat çektikten sonra mücadele boyutunun, bugünün Polanyici bir okuması ile toplumsal hareketler gündemine yakın, fakat yükselen emek hareketliliği nedeniyle sınıf

¹³⁸ Loughlin, s. 7.

¹³⁹ Balkin.

¹⁴⁰ Yılmaz, Çift Yönlü Hareket Kuramı, s. 71.

mücadelesinin yeniden dirilişi tartışmalarından da beslenen bir görünüm aldığına dair tespitlerde bulunmaktadır¹⁴¹. Bu noktada çalışmanın bu toplumsal hareketlerin hukuki bakımdan makul bir zemine oturtulması için son bir adım atmak ve bu hareketlerin mevcut hukuk sistemlerinde somut olarak nerede konumlandığına dair kısa da olsa bir tartışma yapmak gerekir.

Polanyi'nin ikili devinim kuramını hukuki bir zemine oturtma yönünde yapılan önemli bir çalışma, Everson ve Joerges tarafından Avrupa Birliği bütünleşmesinin bu kuram üzerinden okunmasına da aittir. Yazarlara göre “gömülü liberalizm”, yani refah devleti dönemlerinde, Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ve ulusal refah ve sosyal devlet, AET'nin münhasıran ekonomik bir proje olarak tasarlanmış olmasına ve “sosyal” alanın tamamen ulusal bir mesele olarak kabul edilmesine rağmen bir arada var olabilmıştır. Ancak 1980'lerin Avrupası ekonomik sorunlarını teşhis etmeye karar verdiğinde ve iç pazarın tamamlanması programını siyasetin bağlayıcı referans noktası haline getirecek şekilde kurumsallaştırıldığında bu durum sürdürülebilir olmaktan çıkmış ve Avrupa'nın hukuk yoluyla bütünleşmesi, böylece bir karşı devinimi tetiklemiştir¹⁴². Özellikle iç pazar programı ve özellikle de Avrupa Birliği'nin yukarıda minimal devletten “düzenleyici devlet”e geçişe uygun olarak bunlardan ikincisini esas alan bir yapılanmaya gitmesi, bu amaçla gerçekleşmemiş olsa bile piyasa sisteminin topluma Polanyici anlamda bir müdahalesini doğurmuştur¹⁴³.

Avrupa Birliği genişlemesi, 1980'lerdeki neoliberal şokun tuz biberi olmuş, Avrupa içinde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Aynı şekilde, entegrasyonu derinleştirmek için gösterilen siyasi çabalar – özellikle Avrupa anayasası vaadi yoluyla – “Avrupa sosyal modeli”ne olan bağlılıklarını tekrar tekrar ifade etse de bu girişimler başarılı olamamıştır. Özellikle Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın kararları ile emekten yana değil fakat piyasadan yana tercihler yapılmıştır. Bu doğrultuda Topluluk hukukunun üstünlüğü, refah devletinin gerektirdiği ulusal hukukların “sosyal” olanı düzenlemesi esasına galip gelmiş, böylece sistem içerisinde lider konuma yükselen Avrupa Birliği Adalet Divanı, Viking, Laval ve Rüffert kararlarıyla¹⁴⁴ ikili

¹⁴¹ Yılmaz, Çift Yönlü Hareket Kuramı, s. 82.

¹⁴² Everson/Joerges, s. 649.

¹⁴³ Everson/Joerges, s. 650.

¹⁴⁴ “43. madde, özel bir teşebbüsü ... bir sendika ile toplu iş sözleşmesi imzalamaya teşvik eden toplu eylemlerin ... bu maddenin anlamı dahilinde bir kısıtlama oluşturduğu şeklinde yorumlanmalıdır” (Viking); “49. madde ve 96/71 sayılı Direktif, bir sendikanın ... başka bir üye

devininin piyasacı aktörü konumuna gelmiştir. Everson ve Joerges'e göre Divan'ın iş hukuku ve sosyal korumayı ekonomik özgürlükleri, doğası gereği kısıtlayıcı olarak nitelendiren içtihadı neoliberalizmin savunucuları tarafından takdir edilmektedir. Divan, açıkça "sosyalizasyonun ortadan kaldırılmasını" teşvik etmekte¹⁴⁵, bu haliyle piyasanın topluma saldırısına Polanyici anlamda en belirgin örneklerden birini teşkil etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, anayasacılığı piyasa sisteminin inşasında ve korunmasında merkezi bir ideolojik araç olarak ele almaktadır. Bu çerçevede Karl Polanyi'nin piyasa-toplum dikotomisine dayanan analizler üzerinden, modern anayasacılığın, serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşmasına hizmet edecek şekilde dönüştüğü savunulmuştur.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren piyasa sistemi, kendiliğinden değil, devlet müdahaleleri ve anayasal düzenlemelerle tesis edilmiştir. Bu dönüşümde, anayasacılık, mülkiyet haklarını krallara karşı korumaktan çıkarak, halkın demokratik taleplerine karşı sermayenin çıkarlarını güvence altına alan bir işlev kazanmıştır.

Altın standardı ve uluslararası piyasa sistemi örnekleri, ekonomik yapının nasıl bir siyasal zorunluluk yarattığını; bu zorunluluğun demokratik karar alma süreçlerini nasıl tehdit ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan "otoriter liberalizm" kavramı, piyasa dostu anayasacılığın demokratik irade üzerindeki sınırlayıcı etkisini tanımlamaktadır. Weimar Cumhuriyeti örneğinde görüldüğü gibi, piyasa çıkarları adına demokratik süreçlerin tözcü-Schmittçi bir desizyonizme kurban edilerek anayasallaştırılması ve böylece askıya alınması, otoriter (ve hatta totaliter) rejimlere zemin hazırlamaktadır. Carl Schmitt'in "nitelikli total devlet" anlayışı, anayasacılığın demokratik boyutunu arka plana atarak piyasa düzeninin istikrarı için güçlü ama sınırlı bir devletin gerekliliğini savunmuş; bu anlayış neoliberal doktrinlerde teorik karşılık bulmuştur.

ülkede yerleşik bir hizmet sağlayıcısını, gönderilen işçilerin ücretleri konusunda kendisiyle müzakereye girmeye zorlamasını engellediği şeklinde yorumlanmalıdır" (Laval); "96/71 sayılı Direktif, 49. madde ışığında yorumlandığında, bir üye devletin makamının, ihale makamı tarafından kamu işleri sözleşmeleri için yüklenici olarak yalnızca ... çalışanlarına ... en azından hizmetlerin verildiği yerde yürürlükte olan toplu sözleşmede öngörülen ücreti ödemeyi kabul eden ... işletmeleri belirlemesini gerektiren yasal nitelikte bir önlem almasını engellemektedir." (Rüffert). Everson/Joerges, s. 650.

¹⁴⁵Everson/Joerges, s. 651.

Walter Lippmann Kolokyumu ve Mont Pelerin Cemiyeti aracılığıyla şekillenen neoliberal anayasacılık, hukukun üstünlüğü ve piyasa özgürlüğü söylemini demokratik iradeye karşı konumlandırmıştır. Böylece anayasacılık, piyasa sisteminin sınırlarını çizen, iktidarı değil sermayeye yönelik müdahaleyi sınırlayan bir araç haline gelmiştir.

Anayasacılık, on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak piyasa ilişkilerinin korunması ve sürdürülebilirliği adına, demokratik taleplerin anayasal sınırlara hapsedilmesinin aracı haline getirilmiştir. Bu dönüşümün en belirgin olduğu dönem, altın standardı ve uluslararası piyasa sisteminin egemenliğini tesis ettiği Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemdir (1870-1914). Bu bağlamda anayasa, giderek mülkiyetin ve sermayenin korunması adına halk egemenliğine karşı bir “duvar” örmeye başlamıştır.

Günümüzde anayasa hukukunun Polanyici bir okumasının yapılması gerekliliği, yukarıda belirtildiği gibi gittikçe daha fazla dile getirilirken Polanyi'nin ikili devinim kuramının önemi de ortaya çıkmaktadır. Bu devinim piyasanın, devlet müdahalesi vasıtasıyla toplumun dokusunu yapıbozuma uğratması ve toplumun buna yanıtı arasında şekillenmektedir. Temel itibarıyla geldiğimiz nokta ise söz konusu toplumsal karşı devinimin anayasacılık hareketlerine temel teşkil etmeye aday bir zemin oluşturduğudur. Böylece toplumun karşı devinimi, normatif bir temel kazanarak anayasacılığı şekillendirme potansiyeline sahip hukuki bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır.

Neoliberalizm, başlangıçtaki “minimal devlet” söylemine rağmen, devleti piyasayı kuran ve koruyan güçlü bir düzenleyici aktör haline getirerek anayasacılığı da bu piyasa-merkezli rasyonaliteye eklemiştir. Bu nedenle çağdaş anayasacılık tartışmalarının odağı artık kuvvetler ayrılığı gibi klasik temalar kadar, hatta bundan daha çok piyasa ile toplum arasındaki yapısal gerilim olmalıdır. Dolayısıyla anayasacılığa bugün yalnızca tarafsız bir sınırlama tekniği değil, piyasa-toplum çatışmasında belirli bir ekonomi-politik konumu kurumsallaştıran bir güç ilişkisi yönüyle bakılması ve anayasa hukuku doktrininin bu yöndeki çalışmalarla zenginleşmesi gerekliliği gittikçe daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio, İstisna Hali, Ayrıntı Yayınları, 2003, (Çevirmen: Atakay, Kemal).
- Alemparte, Benjamin, “Towards a theory of neoliberal constitutionalism: Addressing Chile’s first constitution-making laboratory”, *Global Constitutionalism*, Vol. 11 , Issue 1 , Mart 2022, s. 83-109. (<https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/abs/towards-a-theory-of-neoliberal-constitutionalism-addressing-chiles-first-constitutionmaking-laboratory/AFEC4BE02411DA7466F1F4CE4F578913>, Erişim Tarihi: 30.09.2025)
- Anayurt, Ömer, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, Seçkin Yayınevi, 7. Baskı, Ankara, Eylül 2024.
- Angın, Cem, “Türkiye’nin İlk Kanun Hükmünde Kararnameleri”, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, C. 6, S. 1, 2020, s. 22-40. (<http://dergipark.org.tr/pub/gjeb/article/594689>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Ataay, Faruk, “Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 30, 2015, s. 20-39. (<https://dergipark.org.tr/pub/auibfd/article/359357>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- Bal, Oğuz, “Uluslararası Para Sisteminde Altına Tarihsel Bakış, Rolü ve Günümüz Ekonomilerine Etkileri”, *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, C. 8, S. 50, 2022, s. 434-444, (https://journalofsocial.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=61782, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Balkin, Jack, “Constitutionalism: For and Against”, Thursday, July 06, 2023, (<https://balkin.blogspot.com/2023/07/constitutional-ideology.html>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Bendersky, Josef, “The Expendable Kronjurist: Carl Schmitt and National Socialism, 1933-36”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, No. 2 1979, s. 309-328, <https://www.jstor.org/stable/260061>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).

- Bonefeld, Werner, *The Strong State and the Free Economy*, Rowman Littlefield, 2017.
- Bourdieu, Pierre, “The essence of neoliberalism”, *Le Monde Diplomatique*, Aralık 1998, (The essence of neoliberalism, by Pierre Bourdieu (Le Monde diplomatique - English edition, December 1998) Erişim Tarihi: 25.03.2025.
- Conway, Martin, “The Rise and Fall of Western Europe’s Democratic Age, 1945– 1973”, *Contemporary European History*, Vol. 13, No. 1, 2004 (<https://www.cambridge.org/core/journals/contemporary-european-history/article/abs/rise-and-fall-of-western-europes-democratic-age-19451973/F9C46A30F2135C604DBA6266FFABE5B0>, Erişim Tarihi: 30.09.2025.
- Cristi, Renato, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism: Strong State, Free Economy*, University of Wales Press, 1998.
- Çağlar, Ünal/Dışkaya, Senem K., “Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi ve Kriz”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi C. 5, S. 2*, 2018, s. 1-24 (<https://dergipark.org.tr/en/pub/iuipad/article/449629>, Erişim Tarihi: 30.09.2025.)
- Dardot, Pierre/ Laval, Christian, *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Bir Deneme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Demirli, Aynur/Özdemir, Ali Murat, “Uluslararası Hukuku Dönemselleştirmek: Pozitivist Söylem ve Ötesi”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 16, S. 63, 2019, s. 51-67, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/article/621306>, Erişim Tarihi: 11.01.2026).
- Doğan, İlyas, *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*, Barış Platin Yayınevi, Ankara, 2009.
- Duygun, Ahmet Mert, *Weimar Cumhuriyeti, V. Cumhuriyet Fransa’sı ve Türkiye Modelleri Işığında 1919’dan 2024’e Anayasacılık*, On İki Levha Yayınları, 2024.
- Eichengreen, Barry J., *Golden Fetters. The Gold Standard and the Great Depression 1919–1939*, Oxford University Press, 1992.
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, 12. Baskı, Ankara,

2015.

- Erdoğan, Mustafa, “Hayek: Tarihin Doğruladığı Adam”, Liberal Toplum Liberal Siyaset içinde, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 137-42. (Editör: Erdoğan, Mustafa).
- Erge, Recep Ersel, Anarko Kapitalist Toplum Kurgusu Bağlamında Devletin Sorgulanması, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2023.
- Eroğlu, İlhan/Ergen, Kubilay, “ABD Doları’nın Hegemonik Gücü ve Geleceği: Türkiye Ekonomisinden Bir Bakış”, Türk Dünyası Araştırmaları, C. 129, S. 254, İstanbul, 2021, s. 107-118, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/article/951325>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Everson, Michelle/Joerges, Christian, “Reconfiguring the Politics–Law Relationship in the Integration Project through Conflicts–Law Constitutionalism”, European Law Journal, Vol. 18, No. 5, 2012, s. 644–666, (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-0386.2012.00622.x>, Erişim Tarihi: 10.01.2025).
- Faulkner, Neil, Marksist Dünya Tarihi: Neandartallerden Noeliberallere, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, (Çevirmen: Öncel, Tuncel).
- Fazi, Thomas, “Karl Polanyi’s failed revolution The liberal world order is collapsing once again”, (<https://www.defenddemocracy.press/karl-polanyis-failed-revolution-the-liberal-world-order-is-collapsing-once-again/>, Erişim Tarihi: 16.07.2025.)
- Flanz, Gisbert H., XIX Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri, Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1956, (Çevirmen: Erder, Necat/Mardin, Şerif/Sinanoğlu, Aydın).
- Fraenkel, Ernst, İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, (Çevirmen: Bora, Tanıl).
- Gökçe, Gülise/Gökçe, Orhan, “Neoliberalizmin Siyasal, Yönetimsel ve Toplumsal Olana Etkileri”, Türk İdare Dergisi, S. 494, 2022, s. 135-157, (<https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1173315/neoliberalizmin-siyasal-yonetimsel-ve-toplumsal-olana-etkileri>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).

- Güder, Mustafa/Atalay, Kürşat, “Devlet, Piyasa ve Toplum: Karl Polanyi ve Friedrich A. Hayek Üzerine Bir İnceleme”, İzmir İktisat Dergisi, C. 37 S. 1, 2022, s. 135-155, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ije/issue/68568/872181>, Erişim Tarihi: 30.09.2025.)
- Güzel, Mehmet Nuri, “Dönüştürücü Anayasacılık: Ortaya Çıkışı ve Evrimi”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, C. 15. S. 59. 2024, s. 205-232, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/article/1515034>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Hartwell, Max, A History of the Mont Pelerin Society, Liberty Fund, 1995.
- Harvey, David, Neoliberalizmin Kısa Tarihi, Sel Yayınları, İstanbul, 2015, (Çevirmen: Onacak, Aylin).
- Heller, Herman, “Authoritarian Liberalism?” European Law Journal, Vol. 21, No. 3, 2015, s. 295–301, (Almancadan İngilizceye Çeviren: Paulson, Bonnie Litschewski / Paulson, Stanley L./Somek, Alexander), (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/eulj.12125>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Jessop, Bob, Devlet: Dün, Bugün ve Gelecek, Nika Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Joerges, Christian, “Why European legal scholarship should become aware of Karl Polanyi: The Great Transformation and the integration Project”, European Law Open, 2022, Vol. 1, Special Issue 4: Transformative Law of Political Economy in Europe, s. 1067–1079, (<https://www.cambridge.org/core/journals/european-law-open/article/why-european-legal-scholarship-should-become-aware-of-karl-polanyi-the-great-transformation-and-the-integration-project/B00FD1945217EEC5D71821B129C51651>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Karadaş, Atıl Buğra, “Anayasalcılık ve Demokrasi Arasındaki İlişki: Sürekli Bir Çatışma mı Simbiyotik Bir Birliktelik mi?” Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 1, 2020, s. 123-152, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ybuhukuk/article/560331>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Kennedy, Duncan, Modern Hukukun Kaderi, Dost Yayınevi, Ankara, 2017, (Çevirmen: Yıldırım Türkyılmaz, A. Zeynep).
- Kitson, Michael, “Slump and Recovery: The UK Experience”, The World

- Economy and National Economies in the Interwar Slump, Palgrave Macmillian, 2003, s. 88-104, (Editör: Balderston, Theo).
- Loughlin, Martin, Against Constitutionalism, Harvard University Press, 2022.
- Loughlin, Martin/Walker, Neil, “Introduction”, The Paradox of Constitutionalism: Constituent Power and Constitutional Form, Oxford University Press, 2007, s. 1-8, (Editörler: Loughlin, Martin / Walker, Neil).
- Magness, Phillip W., ““Neoliberalizm” Teriminin Aşağılayıcı Kökenleri”, Sosyal Bilimler Çeviri, (<https://www.sosyalbilimler.org/neoliberalizm-teriminin-asagilayici-kokenleri/>, Erişim Tarihi: 30.03.2024).
- Mommsen, Hans, The Rise and Fall of Weimar Democracy, University of North Carolina Press 2007.
- Murphy, Walter F., Constitutional Democracy: Creating and Maintaining a Just Political Order, The Johns Hopkins University Press, 2007.
- Neumann, Franz L, “Economics and Politics in the Twentieth Century”, The Democratic and the Authoritarian State içinde, The Free Press 1957.
- Ozansü, Mehmet Cemil, Sunuş Yazısı, Kanunilik ve Meşruiyet içinde, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.
- Önder, Timur, Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara, 2005.
- Özbudun, Ergun, Anayasalcılık ve Demokrasi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.
- Özbudun, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- Özel, Hüseyin, Piyasa Ütopyası, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2009.
- Özenç, Berke, Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak: Kelsen Schmitt’e Karşı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.
- Özenç, Berke, Hukuk Devleti ya da Diktatörlük, 12.05.2023, (<https://birikimdergisi.com/guncel/11398/hukuk-devleti-ya-da-diktatorluk>, Erişim tarihi: 23.05.2024.)
- Pennock, J. Roland, Liberal Democracy; Its Merits and Prospects, Greenwood

- Press, 1977.
- Plehwe, Dieter, "Introduction", The Road From Mont Pèlerin: The Making Of The Neoliberal Thought Collective içinde, Harvard University Press, 2015, (Editörler: Mirowski, Philip/ Plehwe, Dieter).
- Polanyi, Karl, Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, İletişim Yayınları, 2013, (Çevimen: Buğra, Ayşe).
- Reinhoudt, Jurgen/Audier, Serge, The Walter Lippmann Colloquium The Birth of Neo-Liberalism, Palgrave Macmillian, 2018.
- Rodrik, Dani, Akıllı Küreselleşme, Küresel Piyasalar, Devlet ve Demokrasi Neden Birlikte Var Olamazlar, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, (Çevirmen: Aksu, Burcu).
- Savaş, Vural Fuat, "Uluslararası Ekonomik Anayasal Düzen", Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, C. 6 S. 1, 1998, s. 149-164, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaad/issue/342/1764>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Scheppele, Kim Lane, "Autocratic Legalism", University of Chicago Law Review, Vol. 15, Issue 2, 2018, s. 545-583, (<https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol85/iss2/2/>, Erişim Tarihi: 10.01.2026).
- Scheppele, Kim Lane, "Liberalism against Neoliberalism: Resistance to structural adjustment and the fragmentation of the state in Russia and Hungary", Ethnographies of Liberalism, University of Pennsylvania Press, 2010, s. 44-59, (Editör: Greenhouse, Carol J.)
- Schmitt, Carl, Kanunilik ve Meşruiyet, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016 (Çevirmen. Ozansü, Mehmet Cemil).
- Schmitt, Carl, "Liberal Hukuk Devletin İlkeleri ve Hukuk Devletinde Kanun Kavramı", Hukuk Devleti, Liberal Bir İlke Siyasi Bir İdeal içinde, Adres Yayınları, 2008, s. 149-166, (Çevirmen: Canatan, Bilal), (Editörler: Çoban, Ali Rıza/Canatan, Bilal/Küçük, Adnan).
- Schmitt, Carl, "Strong State and Sound Economy: An Adress to Business Leaders", Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism: Strong State, Free içinde, University of Wales Press, 1998, s. 212-232, (Almancadan İngilizceye çeviren: Cristi, Renato).

- Stewart, Michael, Keynes Devrimi, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1980, (Çevirmen: Baltacıgil, Asım).
- Tanör, Bülent, İki Anayasa, Beta Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Williamson, John, “A Short History of the Washington Consensus”, Law and Business Review of the Americas, Vol. 15, No.1, 2009, s. 7-23, (<https://scholar.smu.edu/lbra/vol15/iss1/3/>, Erişim Tarihi: 30.09.2025).
- Yılmaz, Zülfiye, Karl Polanyi’nin Çift Yönlü Hareket Kuramı Işığında Piyasa ve İnsan Hakları İlişkisinin Aktörleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- Yılmaz, Zülfiye, “Modern Anayasaların Maddi Özü ve Dönüşen Ekonomi Politikası: Neoliberal Anayasacılıkta Sürekli Krizlere Karşı Düzen Arayışı (Mümkün mü?)”, Cumhuriyet’in Yüzüncü Yılına Kadın Hukukçuların Armağanı: Kamu Hukukunun Temel Sorunları ve Eleştirel Hukuk Çalışmalarına Bir Katkı, İstanbul, 2023, s. 131-158. (Editör: Yılmaz, Zülfiye)
- Zabcı, Filiz, “Yeni Liberal Politikalar ve Sivil Toplum Örgütleri: Dünya Bankasının Çizdiği Yol”, Liberal Reformlar ve Devlet (sempozyum bildirileri kitabı), Ankara: KİGEM Yayını, 2004.

1. Finansal Destek Beyanı | Financial Support Statement

Bu makale, TÜBİTAK BİDEB 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Programı kapsamında yapılan araştırmalar sonucunda üretilmiştir. Bu vesileyle TÜBİTAK’a teşekkür edilmektedir. | This article was produced as a result of research conducted within the scope of the TÜBİTAK BİDEB 2219 International Postdoctoral Research Fellowship Programme. The author acknowledges the support of TÜBİTAK.

2. Çıkar Çatışması Beyanı | Conflict of Interest Statement

Yazar, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir. | The author declare no conflict of interest.

3. Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. | Ethics committee approval was not required for this study.

4. Yazar Katkı Beyanı | Author Contributions

Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was solely authored by the writer.

5. Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı | Research and Publication Ethics Statement

Yazar, çalışmada akademik etik kurallara uyulduğunu ve herhangi bir etik ihlal bulunmadığını beyan etmektedir. | The author declare that all ethical guidelines for research and publication have been followed and that no violations have occurred.

6. İntihal Taraması ve Hakemlik Süreci | Plagiarism and Peer Review Statement

Makale, intihal programıyla taranmış ve çift kör hakemlik sürecinden geçmiştir. | This article was screened by plagiarism detection software and evaluated through a double-blind peer-review process.